

Stigmatizacija osoba na uvjetnom otpustu i teškoće prilagodbe na život na slobodi

---

Kunović, Klara

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:218519>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-06**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Socijalna pedagogija, modul: Odrasli

Diplomski rad

Stigmatizacija osoba na uvjetnom otpustu i teškoće prilagodbe na život na slobodi

Klara Kunović

U Zagrebu, rujan 2023.

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Socijalna pedagogija, modul: Odrasli

Diplomski rad

Stigmatizacija osoba na uvjetnom otpustu i teškoće prilagodbe na život na slobodi

Mentor: prof.dr.sc. Anita Jandrić Nišević

Komentor: doc.dr.sc. Tihana Novak

Student: Klara Kunović

U Zagrebu, rujan 2023.

Izjava u autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad *Stigmatizacija osoba na uvjetnom otpustu i teškoće prilagodbe na život na slobodi* i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Klara Kunović

Mjesto i datum: Zagreb, rujan 2023.

Sažetak

Naslov rada: Stigmatizacija osoba na uvjetnom otpustu i teškoće prilagodbe na život na slobodi

Studentica: Klara Kunović

Mentorica: prof.dr.sc. Anita Jandrić Nišević

Program na kojem se polaže diplomski ispit: Socijalna pedagogija / modul Odrasli

Poslijepenalni prihvata izrazito je bitan čimbenik u procesu pripreme i osnaživanja osuđenika za reintegraciju u zajednicu. Budući da se intervencijama i aktivnostima poslijepenalne zaštite pokušava djelovati na osuđenika, reducirati njegov recidivizam te osigurati uspješan povratak u zajednicu i prosocijalan život na slobodi, poslijepenalni prihvata predstavlja bitan čimbenik prevencije kriminaliteta. U ovom je kontekstu izrazito bitno poticati suradnju između različitih sustava uključenih u rad s osuđencima u svrhu olakšavanja prilagodbe povratka u zajednicu, ali i osiguravanja podržavajuće, sigurne okoline koja pruža mogućnosti za suprotstavljanje rizičnim situacijama i utjecajima.

Osobe uključene u probaciju, osuđenici i počinitelji kaznenih djela vrlo često su ljudi koji su u društvu visoko stigmatizirani, potencijalno odbačeni od okoline i svojih obitelji, nerijetko u teškim životnim situacijama i uvjetima, zbog čega je značajno poticati unaprjeđivanje uspješne reintegracije u zajednicu i smanjenje rizika od ponovnog počinjenja kaznenih djela putem dobre poslijepenalne prakse.

Poslijepenalnoj zaštiti i njenim aktivnostima u Hrvatskoj se pridaje premalo pozornosti; političke, društvene, ali i znanstvene, što možemo zaključiti prema dosadašnjem malom broju istraživanja na sličnu temu. Ovo također dovodi i do identifikacije prostora za unaprjeđenje učinkovitosti ove prakse, ovim radom nastoji se doprinijeti znanstvenom saznanju o utemeljenosti i učinkovitosti intervencija koje je se provode u okviru poslijepenalne zaštite.

Ključne riječi na hrvatskom jeziku: stigmatizacija, poslijepenalni prihvata, uvjetni otpust.

Summary

Title: Stigmatization of people on parole and difficulties in adapting to life after imprisonment

Post-penal assistance is an extremely important factor in the process of preparing and empowering convicts for reintegration into the community. Since interventions and activities of post-criminal protection try to influence the convict, reduce his recidivism and ensure a successful return to the community and a pro-social life in freedom, post-penal assistance and reception is an important factor in the prevention of crime.

People involved in probation, convicts and perpetrators of criminal offences are very often people who are highly stigmatized in society, potentially rejected from their surroundings and their families, often in difficult living conditions, which is why it is important to encourage the promotion of successful reintegration into the community and risk reduction from re-committing criminal offences through good and efficient post-penal practice.

In Croatia, too little attention is paid to post-penal protection and its activities, which we can conclude on the small number of studies on a similar topic so far. This also leads to the identification of space for improving the effectiveness of this practice, this paper seeks to contribute to scientific knowledge about the basis and effectiveness of interventions that are carried out within the framework of post-penal protection.

Key words: stigmatisation, post-penal assistance, parole.

Sadržaj

1. Uvod.....	7
2. Kazna zatvora i izlazak na slobodu.....	3
3. Uvjetni otpust.....	8
4. Priprema za izlazak na slobodu.....	9
5. Poslijepenalni prihvati i reintegracija bivših zatvorenika.....	15
5.1. Teškoće prilagodbe životu na slobodi.....	17
5.2. Rad i zaposlenje kao preduvjeti resocijalizacije.....	20
5.3. Poslijepenalni prihvat i stavovi javnosti prema bivšim zatvorenicima.....	24
6. Stigmatizacija.....	26
6.1. Posljedice stigmatizacije.....	31
6.2. Prevencija i sprječavanje stigmatizacije.....	32
6.3. Stigmatizacija i izlazak iz penalne ustanove.....	34
6.4. Stereotipi i predrasude.....	35
6.5. Stavovi.....	38
6.5.1. Izgradnja stavova.....	38
6.5.2. Međuodnos stavova i ponašanja.....	40
6.5.3. Promjena stavova.....	41
6.5.4. Otpornost na promjenu stava.....	42
6.5.5. Stavovi opće populacije prema zatvorenicima.....	43
6.5.6. Stavovi opće populacije prema zatvorenicima nakon izlaska iz penalne ustanove.....	46
6.6. Uloga zajednice u suzbijanju kriminaliteta i sprječavanju povrata.....	48
6.6.1. Temelji kvalitetnih programa u zajednici – smjernice za poboljšanje prakse.....	49
7. Zaključak.....	50
8. Literatura.....	51

1. Uvod

Izdržavanje kazne lišenja slobode zadaća je kaznenih ustanova koja predstavlja svojevrsnu kaznu društva za počinjenje djela, ali i priliku za rehabilitaciju i resocijalizaciju počinitelja. Također, jedan je od najučinkovitijih načina borbe protiv kriminaliteta, ali i recidivizma. Počiniteljima kaznenih djela po izlasku iz penalne ustanove izrazito je teško prilagoditi se životu na slobodi, a sam izlazak iz ustanove predstavlja potpunu promjenu načina života, što se odražava na razini doživljenog stresa.

Kada govorimo o počiniteljima kaznenih djela i njihovoj reintegraciji u društvo nakon izlaska na slobodu, javljaju se brojni zahtjevi i izazovi (Savanović, 2020). Osobe koje se nalaze na izdržavanju kazne zatvora najčešće u penalnu ustanovu dolaze s nizom različitih teškoća. Vrlo visok broj zatvorenika ima izražene probleme u ponašanju, često narušeno zdravstveno stanje zbog često dugotrajne konzumacije sredstava ovisnosti, prisutni su problemi u odnosu prema okolini, često su to osobe odgajane u disfunkcionalnim obiteljima te su odnosi s članovima obitelji uglavnom narušeni. Njihova razina obrazovanja u velikoj je mjeri ispod prosjeka, nemaju razvijene radne navike, a slobodno vrijeme nije im organizirano. Dodamo li tome činjenicu da su zbog težih kaznenih djela često na duže vrijeme izolirani od svoje zajednice, neminovno je da će njihova prilagodba životu na slobodi biti dugotrajna, a sam povratak u zajednicu zahtjevan i stresan.

Neizbježna je činjenica da se osobe uključene u probaciju, osuđenici i počinitelji kaznenih djela pri povratku u „staru“ okolinu vrlo često susreću sa starim društvom, istim susjedima, ljudima i pričama te da su svojoj okolini poznati, što može predstavljati problem za uspješnu reintegraciju. Ti su ljudi u društvu visoko stigmatizirani, potencijalno odbačeni od okoline i svojih obitelji, nerijetko u teškim životnim situacijama i uvjetima. Osobe koje se po izlasku na slobodu adekvatno nose s izazovima i teškoćama predstavljaju manji rizik za recidivizam. Savanović (2020) navodi da je baš zbog ovih posljedica važno poticati unaprjeđivanje uspješne reintegracije u zajednicu.

Ovaj diplomski rad prvenstveno se usmjerava na utjecaj društva i stavova okoline na osobe na uvjetnom otpustu, karakteristike osoba koje doživljavaju neki oblik stigmatizacije po izlasku iz penalne ustanove te mogućnosti unutar određenja poslijepenalnog prihvata. Stoga je jedan od ciljeva ovog rada analizirati oblike

stigmatizacije osoba koje su bile na izdržavanju kazne zatvora te ponuditi smjernice za kvalitetniju poslijepenalnu zaštitu. Predstavit će se zakonski okvir poslijepenalnog prihvata u Republici Hrvatskoj, česta praksa te suradnja među sustavima koji igraju ključnu ulogu pri povratku počinitelja na slobodu, bit će predstavljen pregled suvremenih spoznaja u ovom području te dosadašnjih istraživanja, približit će se određenje stigmatizacije, stereotipa i predrasuda često vezanih uz počinitelje kaznenih djela te će se pobliže opisati utjecaj istih na kvalitetu života počinitelja. Na kraju rada raspravljat će se o potencijalnim mogućnostima koje bi otvorile prostor prema unaprjeđenju prakse poslijepenalnog prihvata u budućnosti.

2. Kazna zatvora i izlazak na slobodu

Kazna zatvora jedna je od najbitnijih (najučinkovitijih i bitnih) mjera u borbi protiv kriminaliteta, predstavlja reakciju društva na počinjeno kazneno djelo, a ujedno djeluje i preventivno, u smislu učinkovitog upozorenja potencijalnim počiniteljima, ali i u smislu smanjenja recidivizma. Svrha zatvaranja primarno je rehabilitacija počinitelja kaznenih djela koja za cilj ima promjenu stavova i ponašanja, sve u svrhu prilagođenog života na slobodi po izlasku na slobodu. Izlazak iz penalne ustanove po završetku izdržavanja kazne zatvora vrlo je stresno za počinitelja, pogotovo ako je riječ o duljoj kazni zatvora, a dolazi uz mnogo popratnih problema i izazova. Sam povratak u primarnu sredinu i promjena načina (strukturiranog) života predstavljaju velik izazov za pojedinca.

Po izlasku iz penalne ustanove, počinitelji se najčešće vraćaju u sredinu u kojoj su provodili vrijeme i prije/tijekom počinjenja kaznenog djela, a često je slučaj da je ona, za razliku od osobe koja je provela dugo vremena izvan nje, nepromijenjena - u njoj su uvjeti isti, na osobu utječu okolnosti u kojima se nalazi, bile pozitivne i/ili negativne.

Postupak pripreme zatvorenika za otpust i sam proces otpuštanja na slobodu regulirani su zakonima Republike Hrvatske. U Zakonu o izvršavanju kazne zatvora (NN, 14/21) naznačeno je da je svrha izvršavanja kazne zatvora osposobljavanje osobe koja se nalazi na izdržavanju kazne zatvora za život na slobodi u skladu sa zakonom i društvenim pravilima, prema kojem je isto tako propisano kako priprema za izlazak na slobodu počinje s početkom izdržavanjem kazne zatvaranja, što znači da zatvorenici kroz tretmanske postupke od početka izdržavanja kazne jačaju potrebne vještine i pripremaju se za izlazak (čl. 3. ZIKZ, NN, 14/21). Nastavno na to, svrha kaznenopravnih sankcija definirana je i Zakonom o probaciji, u čijem članku 2. (NN 99/18) stoji da se probacijski poslovi obavljaju s ciljem “zaštite društvene zajednice od počinitelja kaznenog djela, njegove resocijalizacije i reintegracije u zajednicu utjecanjem na rizične čimbenike koji su povezani s činjenjem kaznenih djela”. U hrvatskom sustavu poslovi tretmanske službe unutar penalne ustanove i poslovi probacijske službe trebali bi biti povezani te bi njihova suradnja trebala teći glatko, dok je u praksi drukčija situacija. Postoji velika potreba za suradnjom ovih sustava kako bi se integracija zatvorenika natrag u društvo olakšala. Sustavi su u Hrvatskoj i dalje odvojeni i relativno slabo povezani, što znači da se “prelaskom” iz jednog sustava u drugi (bivši) zatvorenik točno tako i osjeća, postoji mogućnost usuglašavanja i rada na pojedinačnom programu kroz oba sustava, no u praksi

se često dešava da se istom počinitelju pristupa, unutar probacijskih poslova, iznova, kao novom počinitelju, rade se nove procjene i sastavlja se novi program postupanja, a pritom se ne uzima u obzir sve što se s njim radilo unutar ustanove u kojoj je bio zatvoren. Tamo gdje završi posao tretmanskog osoblja unutar ustanove, započinje rad probacijskog službenika, ali uz nedovoljnu međusobnu komunikaciju i usuglašavanje. No, stvari se ipak mijenjaju budući da su se, napretkom tehnologije, i ovi sustavi usuvremenili te se razvio računalni informacijski sustav za upotrebu unutar zatvorskog, ali i probacijskog sustava.

Pri ulasku pojedinca u probacijski sustav, tj. kada slučaj bivšeg zatvorenika dođe u ruke probacijskog službenika kao “sljedeće stanice” u odrađivanju kazne zatvaranja, prvo što se radi je izrada pojedinačnog programa postupanja. Ovaj se program izrađuje kada je zatvorenik otpušten na slobodu uvjetnim otpustom, nakon izvršenja cjelokupne kazne zatvora i posebnih obveza, kod zamjene kazne zatvora radom za opće dobro i kod izricanja zaštitnog nadzora uz uvjetnu osudu (Zakon o probaciji, NN 99/18). Prilikom izrade pojedinačnog programa probacijski službenik radi procjenu kriminogenih rizika i tretmanskih potreba, pri čemu često ima slabo dostupne informacije o bivšem zatvoreniku. Danas postoji računalni informacijski sustav za probaciju (PIS), a isto tako i računalni informacijski sustav namijenjen zatvorskom sustavu (ZPIS). Ovi se mehanizmi koriste unutar oba sustava, no nisu međusobno povezani, osoblje probacijskih ureda ne može pristupiti centralnom zatvorskom računalnom sustavu i obrnuto, što je evidentan nedostatak, jer bi u slučaju dobre i kvalitetne usklađenosti posao obje strane bio znatno olakšan, a usluge koje se pružaju zatvorenicima kvalitetnije i primjerenije (Brkić i Maloić, 2019). Tijekom izdržavanja kazne zatvora, ovi su sustavi u komunikaciji budući da, kada zatvorenik ostvaruje pogodnosti, zatvorski sustav traži mišljenje probacijskog o npr. izlasku zatvorenika na nekoliko dana na slobodu. Ukoliko je zatvorenik uspješan u tretmanu i s njim nema problema tijekom izvršavanja kazne, ima pravo na određene pogodnosti, a ako one uključuju povratak u zajednicu, mogućnost vraćanja na mjesto počinjenja kaznenog djela ili potencijalno prebivanje na istom mjestu sa žrtvom, probacijski službenici ispituju uvjete, mogućnosti i opasnosti izlaska te daju mišljenje tretmanskom odjelu zatvorskog sustava nadležnom za tog zatvorenika. Iz ovog zaključujemo da pogodnosti kao takve čine poveznicu između probacijske službe i službe tretmana unutar penalne ustanove. Ista komunikacija nastavlja se nakon otpusta s izvršavanja kazne zatvora. Također, prije samog izlaska probacijski službenici izrađuju

procjenu uvjeta i rizika za prihvata zatvorenika u zajednicu, a to se radi na zahtjev predsjednika vijeća za uvjetne otpuste (Zakon o probaciji, NN 99/18). Nadalje, kroz izradu pojedinačnog programa postupanja utvrđuju se mogućnosti nastavka provođenja obveza (školovanja, liječenja, odvikavanja od ovisnosti i drugih programa u kojima je zatvorenik sudjelovao unutar ustanove), prikupljaju se podaci o mogućnosti i uvjetima smještaja i odnosa s obitelji s kojom potencijalno po izlasku živi, a se te procjene i mišljenja dostavljaju penalnoj ustanovi. Isto se provodi i s mogućnostima zaposlenja.

Postupanje tretmanskog osoblja i njegova regulacija tijekom izvršavanja kazne zatvaranja propisano je Zakonom o izvršavanju kazne zatvora (NN 14/21), ali su navedeni i svi poslovi koje tretmansko osoblje obavlja u svrhu pripreme zatvorenika za otpust, propisuje uvjete i postupak izlaska. Prilikom izvršavanja kazne zatvora u sklopu pojedinačnog programa postupanja zatvorenicima imaju pravo na razne pogodnosti. Kao što je već ranije navedeno, ovisno o zatvorenikovoj uspješnosti u tretmanu i suradljivosti, mogu mu se odobriti pogodnosti izlaska. Osim jedne vrste nagrade za adekvatno vladanje i prosocijalno ponašanje, pogodnosti imaju i svrhu pripreme za otpust, budući da približavaju zatvorenika životu na slobodi i pružaju dobar uvid u ono što ih tamo čeka. Iskorištavanjem pogodnosti tijekom izvršavanja kazne, zatvorenik se postepeno ponovno uključuje u zajednicu, stvara dojam kako se ona mijenja i napreduje, održava konekcije s ljudima iz bliske sredine te se time priprema a cjelokupni život na slobodi, kako bi za njega proces resocijalizacije prošao što ugodnije i lakše. Priprema za izlazak na slobodu započinje po dolasku u penalnu ustanovu, a uključuje promjenu načina razmišljanja zatvorenika kako bi se ponašao odgovorno i prosocijalno, potiče se na aktivno sudjelovanje u pripremi za otpust se te stavlja naglasak na održavanje veza s obitelji. Također, potiče se komunikacija s tijelima vlasti, organizacijama i udrugama koje se bave poslovima uključivanja zatvorenika u život na slobodi. Ovo je navedeno i u članku 177., stavku 1. Zakona o izvršavanju kazne zatvora (NN 14/21). Osim toga, priprema za otpust odnosi se i na sudjelovanje u programima tretmana, edukacijskim programima i radionicama, obavljanje posla i provođenje slobodnog vremena, sve s ciljem stvaranja prihvatljivog načina funkcioniranja po izlasku u društvo. Što se tiče konkretnijih priprema za otpust, one počinju minimalno tri mjeseca prije službenog datuma otpusta, a provode se u kontekstu pojedinačnog ili grupnog savjetodavnog rada. (Čl. 177. St. 2.) Ova priprema izrazito je važna, a pogotovo kod zatvorenika koji izdržavaju dugu ili dugotrajnu kaznu zatvora. Bez obzira na sve što se sa zatvorenikom radi unutar ustanove, problemi

koji se mogu javiti na slobodi su komplicirani i mogu predstavljati realne prepreke u postizanju cilja. U ovom trenutku uključuju se probacijski službenici koji svojim vještinama pružaju pomoć i podršku bivšim zatvorenicima u nošenju i pronalasku rješenja problema s kojima se suočavaju po izlasku. Zaposlenici probacijske službe važan su faktor u medijaciji između zatvorenika i okoline, budući da predstavljaju glavni izvor informacija, usmjerenja, ali i podrške. Ovaj proces ovisi o određenoj situaciji i zatvoreniku, budući da je svačija situacija posebna. U ovom procesu ključno je da probacijski službenik stekne uvid u način funkcioniranja zatvorenika, potencijalne probleme s kojima se nosi još tijekom zatvaranja, izvidi situaciju na terenu kako bi ga se što bolje pripremilo na izlazak. Ovo ide u korist argumentu da sektori probacije i zatvorskog sustava moraju biti dobro povezani i surađivati, jer bez toga ne bi bilo moguće pružiti sve potrebne informacije. Osim proučavanja životnih uvjeta u koje se zatvorenik vraća, bitno je i obratiti pažnju na prirodu kaznenog djela i potencijalno postojanje žrtve/žrtava. Kako stoji i u Zakonu o izvršavanju kazne zatvora (NN 14/21, Čl. 8, Čl. 164.) kada zatvorenik izdržava kaznu zatvora za počinjeno djelo protiv spolne slobode, protiv života i tijela i k.d. s elementima nasilja, ustanova u kojoj izdržava kaznu obvezna je obavijestiti jedinicu Ministarstva pravosuđa nadležnu za podršku žrtvama i svjedocima, kako bi oni mogli stupiti u kontakt sa žrtvama i obavijestiti nju i obitelj o izlasku počinitelja na slobodu, ali i na pogodnosti. Naprijed navedena kaznena djela teška su i često zahtijevaju duže kazne, a zbog same prirode k.d. možemo zaključiti da će njihova reintegracija u društvo biti još više otežana, osobito ukoliko se radi o povratku u manju sredinu, mjesto, selo ili manji grad gdje je stupanj kohezije i poznanstava među stanovnicima vrlo visok. Bez obzira na to kakva ih situacija na slobodi čeka, zatvorenici često nemaju druge opcije nego vratiti se u svoju inicijalnu sredinu, u onu u kojoj su bili prije ili za vrijeme počinjenja kaznenog djela. U Zakonu o izvršavanju kazne zatvora (NN 14/21) članku 165. stavku 1. stoji kako postoji mogućnost obraćanju nadležnom sucu izvršenja za pružanje pomoći i podrške. Po izlasku zatvorenici su obvezni javiti se sucu izvršenja, no u pravilu rijetko iskorištavaju mogućnosti i pogodnosti dobivanja pomoći, njih se smatra samo jednom u nizu od institucija kroz koje moraju “proći” kako bi ispunili sve zakonske obveze procesa otpuštanja te ne vide potencijalne dobiti od ove instance. Također, proces otpusta i samog odlaska u mjesto stanovanja također je propisan Zakonom o izvršavanju kazne zatvora (NN 14/21, glava XXV.); zatvorenik dobiva svu potrebnu dokumentaciju, vraćaju mu se stvari s pologa, novac i osobna imovina te mu se kroz subvencije olakšava put do prebivališta. Kada je u pitanju otpuštanje stranog

državljanina, subvencionira mu se put do državne granice Republike Hrvatske. Osim toga, ukoliko je zatvorenik socijalni slučaj lošijeg materijalnog statusa, pruža mu se dodatna pomoć u vidu osiguravanja adekvatne odjeće, obuće ili financijske pomoći u visini jedne dnevnice. Također, uzima se u obzir i zatvorenikovo zdravstveno stanje te se, s obzirom na okolnosti, osigurava nastavak liječenja u ustanovi najbližoj mjestu otpusta ili mu se osigurava prijevoz do mjesta prebivališta. Ovu odluku donosi sudac izvršenja na prijedlog osoblja penalne ustanove ili samog zatvorenika, a trošak snosi nadležna ustanova socijalne skrbi. Ukoliko zatvorenik nema kamo otići po otpustu, nema riješeno stambeno pitanje, slučaj se “prebacuje” na centre za socijalnu skrb koji najčešće urgiraju pružanjem jednokratne financijske pomoći. Naravno, ovdje treba imati u vidu da je ta pomoć jednokratna i vrlo malog iznosa, što ne pruža dovoljnu potporu za nedavno oslobođenog. U Republici Hrvatskoj ne postoji mogućnost privremenog smještaja po punom izlasku na slobodu, što je velik nedostatak sustava.

Nakon izlaska iz ustanove, probacijski uredi obavljaju poslove vezane uz prihvatanje zatvorenika poslije otpusta, U Kaznenom zakonu i Zakonu o probaciji naglašava se omogućavanje i važnost reintegracije počinitelja u društvo. Ovo možemo izraziti kao jasnu i važnu poveznicu između ova dva sustava, postojanje zajedničkog cilja. U Kaznenom zakonu (NN 114/22) stoji kako je definicija svrhe kažnjavanja “izraziti društvenu osudu zbog počinjenog kaznenog djela, jačati povjerenje građana u pravni poredak utemeljen na vladavini prava, utjecati na počinitelja i sve druge da ne čine kaznena djela kroz jačanje svijesti o pogibeljnosti činjenja kaznenih djela i o pravednosti kažnjavanja te omogućiti počinitelju ponovno uključivanje u društvo.” (Čl. 41.)

Proučavajući proces koji zatvorenik prolazi pri izlasku na slobodu, možemo zaključiti kako dolazi u kontakt ne samo s osobljem ustanove u kojoj je boravio, već mnogo šire populacije koja radi u smjeru poboljšavanja kvalitete i šansi života na slobodi. U procesu resocijalizacije osuđenika u Republici Hrvatskoj sudjeluju i ključna su tri sustava - zatvorski, probacijski i sustav socijalne skrbi. Ovdje je bitno naglasiti kako je u kvalitetnom provođenju uvjetnog otpusta ključna njihova kvalitetna i pravovremena suradnja. Također, u ovom se procesu sve važnijom ističe i suradnja s nevladinim sektorom, koja uključuje brojne udruge koje rade s bivšim zatvorenicima te im pomažu pri resocijalizaciji (Maloić, Rajić, Mažar, 2015).

Kada govorimo o zatvorskom sustavu, njegova uloga predstavlja opću i specijalnu prevenciju - kroz izricanje i izvršavanje zatvorskih kazni, koja služi kao direktna

posljedica i opaska za počinitelja, ali i kao indirektan primjer i upozorenje za cjelokupno društvo pa tako i u okviru poslijepenalne zaštite. Suradnja zatvorskog i probacijskog sustava zajedno gradi stepenicu prema sigurnoj slobodi, a sustav socijalne skrbi omogućuje minimalne uvjete te osigurava human i pravedan postupak prema osuđeniku (Brkić i Maloić, 2019).

Uz sve navedeno, mogućnost ponovnog počinjenja kaznenog djela i dalje je prisutna te se zbog toga ovaj proces smatra vrlo izazovnim. Ta činjenica doprinosi zabrinutosti javnosti, ali predstavlja i izazov za stručnjake i zakonodavce. Samo počinjenje kaznenog djela i recidiv kao takav odgovornost je isključivo pojedinca, ali postavlja se pitanje koliko društvo može utjecati na javljanje (i prevenciju) tog fenomena.

3. Uvjetni otpust

Uvjetni otpust predstavlja institut puštanja osuđenika na slobodu prije isteka kazne, a nakon što je izdržao dio izrečene kazne te je posljednja faza izvršavanja kazne zatvora. Uvjetni otpust u Hrvatskoj propisan je Kaznenim zakonom i Zakonom o izdržavanju kazne zatvora. Sud može osuđeniku odobriti uvjetni otpust ako je izdržao najmanje jednu polovicu kazne (a ne manje od tri mjeseca) ako se procijenilo da neće doći do ponovnog počinjenja kaznenog djela te ako sam osuđenik na to pristaje (čl. 59. st. 1. KZ, NN 114/22). Ukoliko osuđenik sam ne pokrene postupak, za svakog zatvorenika pokreće se postupak minimalno mjesec dana prije isteka tri četvrtine izdržane kazne, a pokreće ga upravitelj kaznenog tijela po službenoj dužnosti. Ovo je obvezna praksa za sve zatvorenike. Pri odobravanju uvjetnog otpusta, sud mora uzeti u obzir brojne različite faktore: osobine ličnosti osuđenika, kriminalnu povijest i prijašnju osuđivanost, uspješnost u provođenju pojedinačnog programa i uključivanje u tretman, ponašanje tijekom izdržavanja kazne zatvora i spremnost na suradnju, spremnost za uključivanje u život na slobodi (čl. 59. st. 2. KZ, NN 114/22). Iz toga zaključujemo da se ova odluka ne donosi olako te da ovisi o mnogim okolnostima. Ukoliko se procjeni da postoji visok rizik za recidivizam te da je opasan za okolinu, takvom osuđeniku neće se odobriti zahtjev za uvjetnim otpustom. Ovu odluku donosi županijski sud, tj. vijeće sastavljeno od tri suca, a ukoliko je neizdržani dio kazne kraći od tri mjeseca može je donijeti sudac izvršenja (čl. 165. st. 1. i 2. ZIKZ, NN 14/21). Puštanjem na uvjetni otpust počinje vrijeme provjeravanja koje vremenski odgovara neizdržanom dijelu kazne zatvora (čl. 60. st.1.KZ, NN 114/22). Ukoliko se smatra da je to potrebno, sud može osuđeniku nametnuti

posebne obveze i/ili zaštitni nadzor, koji mogu trajati maksimalno onoliko koliko iznosi trajanje uvjetnog otpusta, tj. ono vrijeme koje odgovara neizdržanom djelu kazne zatvora (čl. 60. st. 3.KZ, NN 114/22).

Budući da je povratak na slobodu težak i pun potencijalnih problema, okidača i izazova, osuđeniku se mogu izreći i posebne obveze, ovisno o prirodi kaznenog djela, uvjetima okoline u koje dolazi te procijenjenom stupnju rizika koji predstavlja za zajednicu. Kaznenim zakonom predviđen je spektar posebnih obveza koje se mogu odrediti rješenjem suda (čl. 62. KZ, NN 114/22), a neke od njih uključuju nastavak školovanja, liječenje ili nastavak liječenja, uključivanje u psihosocijalni tretman, može mu se izreći posebna obveza zabrane prilaska i posjećivanja nekog mjesta, ali i zabrana druženja s određenim osobama, ... Posebne obveze i zaštitni nadzor provode se prvenstveno zbog dobrobiti samog počinitelja, ali i kako bi se društvo zaštitilo od nove opasnosti.

Institut uvjetnog otpusta trebao bi se primjenjivati kad god sud ocijeni da je to moguće s obzirom na okolnosti. Uvjetni otpust kao opcija skretanja od putanje prema zatvaranju pruža brojne prednosti za sustav kao što su npr. rasterećenje zatvora, rješavanje problema prenapučenosti, smanjenje financijskog opterećenja za državu, ali i beneficije za samog osuđenika.

Nakon izlaska iz penalne ustanove, sudac izvršenja koji je nadležan prema mjestu u koje je osuđenik uvjetno otpušten prikuplja informacije od probacijskog ureda i centra za socijalnu skrb te samog osuđenika o izvršavanju posebnih obveza određenih rješenjem o uvjetnom otpustu.

Isti sudac izvršenja može opozvati uvjetni otpust, ukoliko se pokaže da osuđenik ne sudjeluje i/ili ne poštuje određenja posebnih obveza, iste krši, uporno izbjegava provođenje zaštitnog nadzora, ili bude pravomoćno proglašen krivim za počinjeni prekršaj (Kazneni zakon, NN 114/22).

4. Priprema za izlazak na slobodu

Da bi boravak zatvorenika u ustanovi imao pozitivan učinak i omogućio zatvorenicima uspješnu reintegraciju u život na slobodi u skladu sa zakonima i društvenim normama, važno je da rad sa zatvorenicima bude kvalitetan i usmjeren prema određenoj svrsi.

Glavni je cilj tretmana postizanje pozitivnih promjena kod zatvorenika tijekom njihovog boravka te smanjenje mogućnosti recidivizma na najmanju moguću razinu (Zecirević, 2013).

Priprema za izlazak zatvorenika započinje ulaskom u penalnu ustanovu, no, osoblje tretmana neće u početku raditi na konkretnim aktivnostima i vještinama potrebnima na slobodi, pogotovo ako se radi o dužoj ili dugotrajnoj kazni zatvora. Priprema se odnosi na kontinuirani tretmanski rad unutar ustanove, na sve individualne i grupne programe tretmana u kojima zatvorenik sudjeluje. Ovi programi tretmana namijenjeni su razvijanju vještina i prihvaćanju odgovornosti zatvorenika za svoje ponašanje i počinjeno djelo, razvoj radnih navika i vještina, jačanje i osnaživanje zatvorenika te društveno prihvatljivom, poželjnom i korisnom provođenju slobodnog vremena. Općenito govoreći, programi tretmana postepeno pripremaju zatvorenika za društveno prihvatljiv život na slobodi od početka boravka u penalnoj ustanovi. Provoditelji ovih programa, osoblje tretmana, mora uzeti u obzir činjenicu da je svaki zatvorenik individua kojoj je potreban drugačiji pristup. Svi ti ljudi u ustanovu sa sobom donose svoju povijest, obilježja, probleme, navike i ideje, a posao tretmanskog osoblja je pristupiti svakom od njih na najpovoljniji mogući način. Koristeći svoja znanja i vještine, osoblje tretmana dužno je iskoristiti sve svoje mogućnosti kako bi što uspješnije i sveobuhvatnije pristupilo radu sa zatvorenikom u svrhu preventivnog djelovanja na zatvorenika i odvrćanje od ponovnog počinjenja djela. Osoblje tretmana i zatvorenici u ovom slučaju dijele zajednički cilj – da se osoba po povratku u društvo ne vrati starom načinu funkcioniranja te da novonaučene vještine i znanja iskoristi na najbolji mogući način za sebe, ali i za druge, da može živjeti poštujući društvene norme i doprinositi društvu u cjelini. To znači da zajedno djeluju u istom smjeru, stvara se odnos temeljen na suradnji i zajedničkom interesu se te radi na zajedničkom rješavanju problema uzimajući u obzir njihove mogućnosti i kapacitete. U početku tretmanskog rada usmjerava se prema prilagođavanju na uvjete u ustanovi, promjeni mjesta na kojem provode većinu vremena te način na koji provode to vrijeme, uključuju se u rad i aktivnosti slobodnog vremena i u individualno određene programe tretmana. Svi navedeni oblici rada na sebi, a uz to i iskorištavanje ostvarenih pogodnosti zatvorenika priprema za otpust (Zecirević, 2013). U zatvorskom sustavu Republike Hrvatske postoje opći programi tretmana, posebni programi tretmana i mali rehabilitacijski (edukativno-razvojni) programi. Opći programi usmjereni su na genralnu populaciju zatvorenika, a uključuju rad, edukaciju i provođenje slobodnog vremena. S

obzirom na to koliko i kako sudjeluju u programima tretmana, određuje im se razina uspješnosti unutar ustanove. Način na koji sudjeluju u ponuđenim sadržajima i predviđena tretmanska razina direktno su povezani s ocjenom uspješnosti funkcioniranja u ustanovi, a razina uspješnosti ima direktne posljedice na određivanje nagrada, pogodnosti i uvjetnog otpusta (Mikšaj-Todorović, Buđanovac, Brgles, 1998).

Rad i osposobljavanje zatvorenika promatrani iz perspektive programa tretmana i tretmanske uspješnosti, kao zasebna karakteristika zatvoreničkog života jedna je od najvažnijih aktivnosti u ostvarivanju svrhe kažnjavanja, tj. rehabilitacije zatvorenika i smanjenja recidivizma. Rad tijekom izdržavanja kazne zatvora klasični je dio penološkog tretmana i izrazito bitan čimbenik cjelokupnog tretmana (Uzelac, Žakman-Ban, Farkaš, 2008). Rad unutar penalne ustanove nije obavezan, ali nastoji se uključiti što više zatvorenika. Naravno, ovdje se uzima u obzir njihovo zdravstveno stanje te se na poslove raspoređuju ovisno o mogućnostima, znanju ili posjedovanju određenih vještina (Pravilnik o tretmanu zatvorenika, NN 123/21). Također, treba se osvrnuti i na procjenu sigurnosti ovisno o zatvoreniku i iskazani interes za rad. Rad se organizira u kontekstu radionica zatvora i kaznionica, a u njima se najčešće obavljaju poslovi poljoprivrede, ugostiteljstva i fizičkih poslova kao što su obrada drva i metala, održavanje, stolarija, izrade betonske opreme, obrade kamena i slično. Osim toga, često rade i u svakodnevним pomoćnim poslovima u ustanovi, kao što je održavanje čistoće i urednosti unutarnjeg i vanjskog djela ustanove, pranje vozila, bojanje zidova te u pomoćnim poslovima u kuhinji, praonici rublja, skladištu i slično. Iako je popis mogućnosti velik, rad je, prema Uzelac, Žakman-Ban i Farkaš (2008) unutar penalnih ustanova većinski ograničen i relativno malog obujma te je i ovisan o mogućnostima same ustanove, što znači da ne može svako kazneno tijelo pružiti mogućnost rada svakom zatvoreniku. Rad unutar kaznenih tijela u potpunosti je dobrovoljan, on ni na koji način nije zahtjev ili uvjet kažnjavanja, ali se mnogo zatvorenika u njega uključuje. Zatvorenici se mogu zaposliti i na poslove u blizini kaznene ustanove ili kod drugog poslodavca izvan ustanove, ukoliko ispunjava uvjete za vanjski rad.

Rad je za zatvorenika izrazito bitan, obavljanjem rada zatvorenici mogu održavati i stjecati stručno znanje i iskustvo, osobljavati se, a ima pozitivne učinke i na njihovo zdravlje, tjelesne i duševne potrebe (Damjanović, Jandrić, Doležal, 2002). Osim rada, jedan od faktora uspješnosti unutar penalne ustanove je i obrazovanje, tj. nastavak izobrazbe, koje Damjanović, Jandrić i Doležal (2002) smatraju izrazito bitnim jer se

putem izobrazbe stječu nova znanja i vještine koje mogu služiti kao dobar temelj za izgradnju drugačijeg načina života po izlasku iz kaznenog tijela. Osim rada i izobrazbe, zatvorenicima je ponuđeno i strukturirano provođenje slobodnog vremena kroz uključivanje u aktivnosti organiziranih od strane kaznenog tijela. Tako postoje likovne, glazbene, literarne, novinarske, dramske, tehničke, informatičke radionice, debatni klubovi, vježbaonice, i naravno, zatvorenici mogu provoditi vrijeme prateći televizijski i radijski program. Svako kazneno tijelo pruža nešto od navedenog, ali mogućnosti izbora ovise o kapacitetu ustanove. S obzirom na okolnosti, ukoliko unutar ustanove ne postoji mogućnost pružanja usluga koje zatvorenik treba ili želi, može mu se omogućiti samostalno organiziranje slobodnog vremena, na vlastiti trošak, i ako to ne ometa druge ili narušava sigurnost drugih zatvorenika i same ustanove, ili premještaj u drugu ustanovu. Nadalje, zatvorenici imaju i pristup knjižnici koja im omogućava velik broj naslova i izbora. Osim toga, ustanova je dužna organizirati razna sportska, rekreacijska natjecanja, predavanja, radionice i umjetničke priredbe jednom u tri mjeseca. Kvalitetno provođenje slobodnog vremena izrazito je bitno i pridaje mu se velika pažnja, budući da kroz njega zatvorenici razvijaju vještine, vježbaju i šire vidike i interese koji bi im mogli na slobodi pomoći da razviju stil života koji ne uključuje kršenje zakona (Damjanović, Jandrić, Doležal, 2002).

Posebni programi tretmana osnova su u procesu rehabilitacije i resocijalizacije zatvorenika, a dijele se na grupne i individualne psihosocijalne tretmane, ovisno o planu provedbe i pojedinačnom programu za svakog zatvorenika (Pravilnik o tretmanu zatvorenika, NN 123/21). Intervencije u sklopu tretmanskih programa usmjerene su ostvarivanju primarne svrhe kažnjavanja – ne činjenju kaznenih djela tako da djeluju na dinamičke kriminogene čimbenike te time stvaraju podlogu za mijenjanje ponašanja, stavova i vrijednosti zatvorenika s ciljem smanjenja rizika za ponovno počinjenje kaznenih djela. Provedba posebnih programa tretmana posao je tretmanskog osoblja unutar kaznene ustanove, a provode ih u suradnji s liječnicima, psihijatrima, vanjskim suradnicima nastavnica, strukovnim učiteljima, uz pomoć i nadgledanje pravosudnih policijaca.

U hrvatskom penalnom sustavu posebni programi tretmana namijenjeni su određenim skupinama počinitelja, a uključuju tretman ovisnika o drogama KLO, tretman ovisnika o alkoholu KLA, PORTOs, program Zatvorenik kao roditelj, tretman oboljelih od PTSP-a, trening kontrole agresivnog ponašanja ART, tretman počinitelja kaznenih djela s

obilježjima nasilja NAS, Vozač čimbenik sigurnosti u prometu, psihoedukativni programi te programi usmjereni na razvoj socijalnih vještina, pripreme za zapošljavanje i program informatičkog opismenjivanja (Izvješće o radu i stanju zatvora, kaznionica i odgojnih zavoda za 2021. godinu, 2022). Postoji i tretmanski program Mali promet koji je namijenjen svim zatvorenicima koji žele utvrditi znanja prometnih propisa i ponašanja u prometu, ali i naučiti nešto novo. Svi navedeni programi tretmana temelje se na razvoju novih ili jačanju vještina i stjecanja novih znanja s ciljem omogućavanja iskorištavanja prilika koje im se pružaju, a za krajnji cilj imaju socijalno prihvatljivo ponašanje po izlasku iz ustanove. Ovi programi provode se s obzirom na mogućnosti kaznionice, ali i zahtjeve zatvoreničke populacije. Prema Izvješću o radu i stanju zatvora, kaznionica i odgojnih zavoda za 2021. godinu (2022), u svim penalnim ustanovama Republike Hrvatske ne provode se svi navedeni posebni programi, budući da postoje ograničenja profesionalnog kadra, pa se zbog toga zatvorenici u nekim slučajevima, ovisno o potrebama, mogu premijestiti u drugu penalnu ustanovu kako bi mogli pohađati potrebne programe predviđene pojedinačnim programom postupanja.

Prema Izvješću o radu i stanju zatvora i kaznionica za 2021. godinu (2022), tijekom 2021. u zatvorima, kaznionicama i odgojnim zavodima provodili su se sljedeći programi: tretman ovisnika o alkoholu, o drogama, o kockanju, trening kontrole agresivnog ponašanja, tretman počinitelja kaznenih djela seksualne prirode, tretman počinitelja kaznenih djela s obilježjem nasilja, tretman počinitelja kaznenih djela u prometu i trening socijalnih vještina. Što se tiče edukativno razvojnih programa, provodili su se programi Zatvorenik kao roditelj i program Vozač – čimbenik sigurnosti u prometu. Uz sve navedene, provodilo se i pružanje psihosocijalne podrške zatvorenicima s posttraumatskim stresnim poremećajem, u individualnom i grupnom obliku. Tijekom 2021. godine u navedene programe bilo je uključeno 590 zatvorenika. Taj broj predstavlja 20% manju zastupljenost nego prijašnje godine, kada je u posebne programe bilo uključeno 708 zatvorenika, a čak 44,58% manju zastupljenost nego 2019. godine (N=853). I u 2020. i u 2021. godini ovaj podatak može se objasniti, između ostalog, uvođenjem mjera prevencije širenja bolesti COVID-19 te posljedicama pandemije koja je utjecala na mogućnosti i ograničenja penalnih ustanova, a ovome treba dodati i situaciju s potresima koja je u nekim djelovima Hrvatske utjecala na smanjenje kapaciteta ustanova i/ili premještaj velikog broja zatvorenika zbog njihovih posljedica. Osim toga, većina zatvorenika koji su na izdržavanju dugogodišnjih kazni zatvora u programe je bila

uključena i u prijašnjim godinama, što je objašnjivo činjenicom da upravo kod ovih skupina zatvorenika postoji i najveća potreba za primjenom programa, s obzirom na ozbiljnost počinjenog djela. U razdoblju stupanja na snagu mjera prevencije širenja pandemije tretman se provodio samo puno rijetke i samo individualno, kroz psihosocijalne i socijalnopedagoške intervencije. Zato se u 2021. godini provodio individualni tretman ovisnosti o alkoholu s 302 zatvorenika, a s 342 zatvorenikom provodio se individualni tretman ovisnosti o drogama, a te brojke značajno su više u odnosu na godine prije pandemije. Osim toga, u individualnom tretmanu ovisnika o kockanju sudjelovalo je 20 zatvorenika, a 27 zatvorenika s posttraumatskim stresnim poremećajem pružena je individualna psihosocijalna podrška.

U kontekstu tretmanskog rada sa zatvorenicima, ključno je objasniti ulogu i smjernice pojedinačnog programa postupanja. Pojedinačni program izvršavanja kazne zatvora izrađuje se posebno za svakog zatvorenika, u sastoji se od psihosocijalnih, socijalnopedagoških, obrazovnih, radnih, okupacijskih, zdravstvenih i sigurnosnih postupaka koji su prilagođeni rizicima, potrebama i osobinama zatvorenika (Zakon o izvršavanju kazne zatvora NN 14/21, Čl. 75). Program se sastoji od više elemenata: opći podaci o rasporedu na odjel i u tretmansku skupinu, činjenice vezane uz zdravstveno stanje zatvorenika i potrebnu skrb (podrazumijeva i psihijatrijsku skrb), procjena vrste i razine sigurnosti i rizika za vrijeme izdržavanja kazne zatvora, mjere i intervencije koje će se provoditi u svrhu smanjenja rizika, procjena vrste i razine kriminogenih rizika, procjena tretmanskih potreba, ciljevi tretmana, posebne tretmanske intervencije koje trebaju biti usuglašene s ciljevima tretmana i raditi u smjeru njihove realizacije i samim time uključivanje u posebne programe tretmana, psihosocijalne i socijalnopedagoške intervencije, provođenje sigurnosnih mjera izrečenih uz kaznu zatvaranja, opće tretmanske intervencije, programi koji će se provoditi s ciljem smislenog i svrhovitog provođenja vremena u ustanovi s naglaskom na rad, obrazovanje, radno-okupacijske aktivnosti, podaci o osobama s kojima će zatvorenik kontaktirati tijekom izdržavanja kazne, plan pripreme za otpust i organizaciju postpenalne zaštite.

Važno je naglasiti da tretman unutar penalne ustanove igra ključnu ulogu u procesu resocijalizacije zatvorenika i predstavlja sredstvo za njihov preodgoj. Stoga je potrebno staviti poseban naglasak na njega u kontekstu šireg procesa resocijalizacije. Osoblje koje se sastoji od stručnjaka različitih obrazovnih profila, koji uključuju socijalne radnike, socijalne pedagoge, psihologe, psihijatre, pravnike, kriminaliste, ima ključnu ulogu u

organiziranom i strukturiranom voženju penološkog tretmana. Njihov je cilj doprijeti do zatvorenika, razumjeti njegov sustav vrijednosti i pružiti mu pomoć u procesu ponovne integracije u društvo (Savanović, 2020).

5. Poslijepenalni prihvati i reintegracija bivših zatvorenika

Ključna karakteristika uspješnih strategija prevencije kriminala je posvećenost društvenoj resocijalizaciji bivših zatvorenika u zajednicu i razvoj intervencija s ciljem smanjenja ponovnog počinjenja kaznenog djela. Nalazi istraživanja ukazuju na činjenicu da se pozitivni rezultati resocijalizacije postižu kada se faktori koji predisponiraju osobu za kriminalno ponašanje tretiraju na sveobuhvatan način i kada se podržavaju fiziološke, psihološke i socijalne potrebe počinitelja kako unutar penalne ustanove, tako i nakon njihovog puštanja na slobodu (Travis, Solomon i Waul, 2001).

U većini modernih zemalja, populacija zatvorenika po izlasku iz penalne ustanove često se suočava s isključivanjem iz šire društvene zajednice. Stoga ta skupina ljudi često završava na marginama društva ili se vraća u kriminalne aktivnosti. Mogućnosti za reintegraciju unutar zatvora uglavnom ovise o raznolikosti programa tretmana koje se provode unutar penalne ustanove, kao i o stavovima osoblja ustanove, osobito službe sigurnosti i tretmana, prema zatvorenicima i njihovoj kazni. Reintegracija ima za cilj omogućiti bivšim zatvorenicima da se nakon izdržane kazne ponovno uključe u širu društvenu zajednicu te da postanu produktivni članovi društva unutar različitih socijalnih struktura i grupa (Savanović, 2020).

Poslijepenalni prihvati termin je koji uključuje sve postupke usmjerene prema osobi koja je neko vrijeme provela unutar penalne ustanove kao zatvorenik, sa svrhom da joj se pruži adekvatna podrška pri izlasku iz ustanove te omogući adekvatna prilagodba nazad u društvo. Ova vrsta podrške vrlo je široka i obuhvaća postupke nadležnih institucija, ali i izvaninstitucionalne sustave podrške koji rade u korist bivšeg zatvorenika, a definirana je u hrvatskom zakonodavstvu u Zakonu o izvršavanju kazne zatvora i Zakonu o probaciji (Maloić i Jandrić Nišević, 2020).

Osim postupaka usmjerenih direktno zatvoreniku i utjecaja koji ima na njega, ovaj sustav djeluje i kao oblik prevencije kriminaliteta, budući da uključuje postupke koji rade na jačanju zatvorenikove sposobnosti i održavanju stanja, tj. na prevenciji recidivizma. Omogućavanjem kvalitetne socijalne integracije prevenirana se recidivizam (Mikšaj, 1982);

društvo osigurava da počinitelj ne dođe u situaciju gdje ima potrebu ponovno počiniti kazneno djelo.

Priprema zatvorenika za njegovo otpuštanje iz penalne ustanove započinje brzo nakon samog dolaska na izdržavanje kazne i sastavni je dio pojedinačnog programa postupanja.

Sukladno s rehabilitacijom kao primarnim ciljem zatvaranja i pojedinačnom programu postupanja, počinitelj se priprema za izlazak na slobodu tijekom cjelokupnog izdržavanja kazne zatvora. Penalne ustanove odgovorne su poduzimati sve u njihovoj moći kako bi život zatvorenika u njima bio što više nalik životnim okolnostima na slobodi. Zatvorenici su upućeni u posebne programe tretmana ovisno o djelu i okolnostima počinjenja te se, pri približavanju datuma izlaska iz penalne ustanove, pripremaju za povratak na slobodu. Kroz navedene programe tretmana sa zatvorenikom radi se na promjeni ponašanja i stavova te usvajanju novih obrazaca, sve u svrhu odvracanja od ponovnog počinjenja djela i odupiranja rizicima s kojima bi se mogao susresti na slobodi. Tijekom izdržavanja kazne potiče ga se da razvija osjećaj odgovornosti, jača svoje vještine kako bi se što bolje pripremio za izlazak na slobodu, potiče se jačanje i održavanje odnosa s obitelji i bliskima, omogućuje se komunikacija s tijelima državne vlasti, institucijama, udrugama i tijelima koja se bave pružanjem podrške, sve s ciljem što kvalitetnije pripreme za život na slobodi.

Ovaj povratak i proces prilagodbe na njega izrazito je otežan sveprisutnim negativnim utjecajima i potencijalnim *triggerima* za antisocijalno ponašanje, a samim time otežava i mogućnost kvalitetne socijalne reintegracije. Zbog svega navedenog, Mikšaj (1982) navodi kako poslijepenalni prihvata predstavlja i oblik prevencije kriminaliteta budući da uključuje postupke usmjerene olakšavanju procesa prilagodbe životu na slobodi i omogućuje kvalitetnu socijalnu reintegraciju.

Nastavno na to, u Izvješću o radu i stanju kaznionica i odgojnih zavoda za 2021. godinu istaknuta je važnost podrške osuđenima nakon otpusta iz zatvora kao jednog od ključnih faktora za smanjenje rizika od povratka u kriminal. Uprava za zatvorski sustav i probaciju ulaže napore u poboljšanje mogućnosti poslijepenalnog prihvata. U tu svrhu ostvaruje se suradnja s nadležnim institucijama, kao i s organizacijama civilnog društva.

5.1. Teškoće prilagodbe životu na slobodi

Izlazak iz zatvora ili kaznionice nakon izdržavanja zatvorske kazne predstavlja značajan šok i izvor stresa za svakog pojedinca, posebno ako je osoba provela dulje vrijeme unutar ustanove. Nakon zatvaranja, koje je obilježeno potpunim lišavanjem slobode, ograničenjima i redukcijom same slobode kretanja, izlazak na slobodu predstavlja značajnu promjenu. Prilagođavanje vanjskim uvjetima, koji se uvelike razlikuju od onih unutar ustanove, ima ključnu ulogu u uspjehu i rezultatima osobe koja je na uvjetnom otpustu (Uzelac i sur., 2008). Prilagodba bilo kojoj socijalnoj okolini zahtijeva određeni vremenski period koji osoba provodi u toj okolini s ciljem navikavanja i prilagođavanja novom procesu socijalizacije ili kao nositelj nove uloge u društvu. Potrebno je prilagoditi se fizičkom okruženju, koje ima specifičnosti poput razlika u fizičkim granicama, arhitektonskih ograničenja na koju su navikli unutar ustanove i odsutnost sigurnosnih i nadzornih sustava, socijalnom okruženju te svakodnevnim normama i pravilima (Uzelac i sur., 2008). Po izlasku iz penalne ustanove, počinitelj se susreće s nizom problema, koji nisu isključivo socijalne prirode. To jest veliki izazov što se tiče socijalne integracije, primjerice javljaju se problemi ponovnog povezivanja s članovima obitelji u kojoj su za vrijeme izbjavanja člana napravljene promjene tako da se njegova uloga raspodijelila na ostale članove i samim time promijenila dinamiku i funkcioniranje obitelji kao sustava (Uzelac i sur., 2008). Uz to, često se dešavaju situacije gdje obitelj počinitelja nije spremna primiti natrag, u slučaju da se dogodilo kazneno djelo na štetu obitelji, bliske osobe ili neki oblik nasilja. Također, uz ovaj se problem veže i problem smještaja i stanovanja, budući da se nerijetko dešava da se počinitelj nema kamo vratiti. Ovdje treba napomenuti i visok komorbiditet koji počinitelji kaznenih djela imaju s raznim oblicima ovisnosti (koji su nerijetko i uzrok počinjenja kaznenog djela), povijesti mentalnih bolesti, ali i psihičkim poremećajima. Statistika govori da u prosjeku i preko 60% zatvorenika pati od neke popratne bolesti ili ovisnosti (Fazel i Baillargeon, 2011; prema Dmejhal, 2021). Također, vrijedi naglasiti da neki počinitelji provedu izrazito dug period unutar kaznionice te se po izlasku na slobodu otežano snalaze iz jednostavnog razloga - zato što se svijet oko njih promijenio - tehnologija napreduje velikom brzinom, a možda više nisu mladi, što im također smanjuje mogućnosti, prvenstveno zaposlenja. Nakon toga dolazimo i do materijalne nesigurnosti koja stvara dodatani pritisak na počinitelja i otežava proces prilagodbe. Sve ovo čini reintegraciju u društvo vrlo izazovnom.

Sama socijalna integracija proces je kojim se ponovno postaje članom zajednice, a to uključuje puno više faktora od isključivo lokacije na kojoj osoba živi - podrazumijeva obavljanje većeg broj socijalnih uloga, čest kontakt s okolinom, stvaranje i jačanje veza s drugim članovima, preuzimanje odgovornosti i sl. S obzirom da je povratnicima iz penalne ustanove često izrazito teško uspostaviti ponovni kontakt i resocijalizirati se, velika je vjerojatnost da će ostati na rubu društva, što dovodi i do drugih problema te povećava i vjerojatnost da će ponovno počiniti neko kazneno djelo (Mejovšek, 2002). Zbog svega navedenog, Western i sur. (2015) zaključuju da osiguran smještaj po izlasku na slobodu, potpora obitelji, pomoć zajednice i mogućnost zapošljavanja imaju ključnu ulogu pri prilagodbi i održavanju počinitelja na život na slobodi.

Postavlja se pitanje zašto je proces resocijalizacije za povratnike uopće tako stresan. Odgovor se može naći u evolucijskoj psihologiji i ima veze s nedostatkom reciprociteta (Buunk i Schaufeli, 1999). Ljudi su društvene životinje koje mogu preživjeti samo u grupama, a reciprocitet predstavlja svojevrsno psihološko ljepilo koje povezuje te društvene skupine. Evolucijski gledano, ljudi su skloni težiti uravnoteženim društvenim odnosima s drugima koji su regulirani principom reciprociteta. No, kada se taj princip krši i ulaganja u odnos s drugima nisu proporcionalna rezultatima (npr. kada se zatvorenik vrati u svoju sredinu i prema njemu se odnose drugačije nego prije, iako je njegov odnos prema okolini ostao isti), energija se iscrpljuje što na kraju može rezultirati stresnim situacijama i iscrpljenošću (Buunk i Schaufeli, 1999).

Zatvorenikova priprema za izlazak na slobodu ključan je dio rehabilitacije i treba započeti od trenutka samog dolaska na izdržavanje kazne. U tu pripremu trebalo bi se uključiti planiranje života na slobodi, njegova detaljna razrada, rad na konkretnim vještinama, osobito socijalnim. Također, završetak ili nastavak obrazovanja pokazalo se bitnim čimbenikom za efikasan proces resocijalizacije, iz čega možemo zaključiti da se zatvorenika treba poticati i motivirati da sudjeluje u obrazovanju, tretmanskim intervencijama i da kontinuirano radi na poboljšavanju svojih vještina kako bi bio što bolje spreman za svijet koji ga čeka na slobodi (Graffam, Shinkfield i Hardcastle, 2008).

U provedbi pojedinačnog programa postupanja identificirana su individualna obilježja zatvorenika i sastavljan je poseban plan za svakog zatvorenika, koji pruža smjernice za tretmanski rad i njegovu rehabilitaciju. Kao što je već ranije navedeno, priprema za izlazak na slobodu počinje ulaskom osobe u penalnu ustanovu, ispunjavanja uvjeta i provedbom stavki naznačenih programu postupanja. Tijekom izvršavanja kazne zatvora

zatvorenici se mogu uključiti u brojne programe, ovisno o sposobnostima, okolnostima i prirodi počinjenog kaznenog djela, kroz koje jačaju svoje vještine, uče i vježbaju prosocijalno ponašanje i time se pripremaju za izlazak na slobodu i socijalnu reintegraciju (Uzelac i sur., 2008). Ovi programi pružaju dobru potporu i strukturu, pripremaju zatvorenika na nekoliko područja funkcioniranja, no, unatoč uložnim naporima, prilagodba na vanjski svijet i dalje nije laka, budući da je unutar penalnih ustanovama jako teško simulirati uvjete koje počinitelja čekaju na slobodi.

Donositelji odluka u Sjedinjenim Američkim Državama prepoznali su ključne izazove koji se odnose na reintegraciju bivših zatvorenika, a uključuju područja na koja se u tretmanu treba fokusirati: zlouporaba droga i alkohola, naručeno zdravlje, teškoće u pronalaženju posla i integraciju na tržištu rada, gdje teškoće doživljavaju čak i prije odlaska na izdržavanje kazne, neadekvatan smještaj i kumulativni učinak i međuovisnost svih navedenih faktora (Travis i sur., 2001; prema Shivy i sur., 2007).

Rezultati i mogućnost uspješne reintegracije pojedinca u društvo nakon izlaska iz ustanove ovise i o stupnju prizonizacije koju je osoba doživjela tijekom izdržavanja kazne. Različiti stupnjevi prizonizacije imaju drugačije posljedice na osobu kada se vrati na slobodu (Mejovšek, 2002).

Također, istraživanjem Papparozi i Gendrea (2005) utvrđeno je da je nadzorna orijentacija probacijskih službenika povezana s ponovnim počinjenjem kaznenih djela, pri čemu se regresijskom analizom ukazalo na postojanje povezanosti stilova nadzora koje probacijski službenici njeguju i ponovnog počinjenja djela. Tako probacijski službenici s „uravnoteženom orijentacijom“ bilježe manje slučajeva ponovnog počinjenja kaznenih djela u usporedbi s probacijskim službenicima koji posjeduju strogu „socijalnu radnu“ ili „policijsku“ orijentaciju (Papparozi i Gendreau, 2005).

Resocijalizacija označava ne samo pripremu počinitelja, nego i društva za njegovo ponovno prihvaćanje, a odvija se kroz poticanje društvenog dijaloga o prirodi kaznenih djela te kroz rad na smanjenju stigme, sve u svrhu razvijanja empatije iz koje može proizaći dvosmjerna, iscjeljujuća komunikacija između društva i pojedinca po povratku na slobodu.

5.2. Rad i zaposlenje kao preduvjeti resocijalizacije

Nakon izlaska iz penalne ustanove, zatvorenici se ne suočavaju samo s osobnim teškoćama, nego i birokratskim problemima, koji uključuju zahtjeve koje trebaju ispuniti po izlasku, procedure koje trebaju obaviti, obveze koje trebaju ispuniti, mjere kojih se trebaju pridržavati itd. Suočavaju se s novonastalim promjenama u društvu, s napretkom društva i tehnologije, osobito ako su bili na dužem izdržavanu kazne. Suočavaju se s teškoćama upravljanja financijama, pronalaze načine kako raspodijeliti novac, navikavaju se na promjenu cijena i prihoda, rješavaju stambeno pitanje, trebaju organizirati nastavak liječenja ili odrađivanje posebnih obveza, istražuju kakvu i koliku pomoć mogu dobiti od zajednice, organizacija, udruga u svojoj okolini se te bave pronalaskom posla, što može biti i najteža stavka od navedenih. Gdje i na koji način tražiti posao, kako se prijaviti, kako sastaviti kvalitetan životopis i molbu, kome se obratiti, sve su pitanja s kojima se susreću, a postoji velika mogućnost da ne znaju ni od kuda krenuti.

Osobni rast i razvoj, život na slobodi u skladu sa zakonima i normama društva i usvajanje prihvatljivih, prosocijalnih obzora ponašanja zajedno čine kvalitetnu resocijalizaciju. Na sve navedeno pozitivno utječe povezanost s članovima društva, pa čak i samo s jednom prosocijalno orijentiranom osobom. Jačanje i održavanje socijalnih i obiteljskih veza doprinosi kvalitetnoj resocijalizaciji (Maloić i sur., 2021; prema Mataija, 2014). Osim toga, pronalazak posla i osiguravanje redovitih prihoda neizostavan je faktor u postizanju potpune resocijalizacije, pronalaskom posla bivši zatvorenici ostvaruju uspjehe na osobnom planu, ali i u drugim područjima života, stječu iskustvo i odgovornost prema radu, ali nauče i cijeniti uloženi trud i ono što zauzvrat dobiju. Na ovaj način ponovno postaju punopravni članovi društva (Visher i sur., 2005; Uggen i sur., 2005; prema Anazodo, Ricciardelli i Chan, 2019).

Bivši zatvorenici obilježeni su etiketom koja negativno utječe na mogućnost pronalaska posla (Waldfoegel, 1994; Western, 2007; prema Anazodo, Ricciardelli i Chan, 2019). Osobe su stigmatizirane na temelju pretpostavljenih osobina ličnosti, ali je samo zatvaranje ključan faktor koji dovodi do teškoća i izazova kod zapošljavanja. Većinski se javlja slučaj da poslodavac nije voljan zaposliti pojedinca s poviješću kažnjavanosti, no i drugi faktori utječu na otežano zapošljavanje, kao što je npr. nedostatak razvijene socijalne mreže po izlasku iz penalne ustanove (Apel i Sweeten, 2010; prema Anazodo, Ricciardelli i Chan, 2019).

Iskustvo boravka u zatvorskom sustavu smanjuje mogućnost zapošljavanja i pristup stabilnim zaposlenjima, što onda smanjuje mogućnost osiguravanja stabilne financijske situacije, osiguravanja prihoda i zarade (Western, 2001). Ovo predstavlja još jedan razlog zašto je bitno promijeniti percepciju prema bivšim zatvorenicima, budući da nemogućnost pronalaska posla nepovoljno djeluje na proces reintegracije u društvo. Često se govori o teškoćama koje bivši zatvorenici imaju po izlasku, ali one vezane uz zapošljavanje treba pobliže objasniti; ovaj je proces za njih jako izazovan i težak te je put popločen mnogim potencijalnim problemima. Priprema za izlazak na slobodu tijekom izdržavanja kazne zatvora uključuje osposobljavanje za rad i mogućnost zaposlenja unutar penalne ustanove i njenih servisa, ali se programi radnog osposobljavanja ne usredotočuju na specifične potrebe te populacije (Schaefer i sur., 2004; Vernick i Reardon, 2001; prema Shivy i sur., 2007). Na ovom području potrebno je uložiti trud i raditi prema stvaranju specifičnih individualiziranih planova u okviru pojedinačnog programa postupanja.

Zadržavanje posla jedan je od čimbenika koji utječe na suzdržavanje od počinjenja kaznenog djela (National Research Council, 2007; prema Tripodi, Kim i Bender, 2010). Zato se pronalazak, tj. nepronalazak zaposlenja po izlasku često povezuje s recidivizmom. Osoba koja nema adekvatan posao može ga, ukoliko je u mogućnosti, često mijenjati i nemati stabilne prihode, ali može doživljavati stigmatizaciju i diskriminaciju od strane poslodavca, što su sve faktori koji utječu na odvratanje od klasičnog, kontinuiranog zaposlenja i potencijalno vode u recidivizam, prvenstveno zbog osjećaja nemoći i izgleda "jedinog" izbora pronalaska izvora financija. U prilog ovome možemo navesti i istraživanje koje je radna skupina jednog zatvora u Americi, Howard League for Penal Reform, provela 2005. godine na bivšim zatvorenicima ustanove u kojoj rade (prema Simon, 1999). Proučavali su osobe nakon izlaska iz ustanove i njihovu potragu za ili samo zaposlenje. Došli su do zaključka da je izostanak legalnog zaposlenja povezan s ponavljanjem kaznenog djela. Nakon proučavanja povezanosti potrage za redovitim zaposlenjem, ustanovili su da je 75% bivših zatvorenika koji nisu bili u potrazi recidiviralo unutar 5 mjeseci od izlaska, dok je samo 25% onih koji su u istom periodu bili u procesu pronalaska posla. Nadalje, kod bivših zatvorenika koji su bili u stalnom zaposlenju, stope ponovnog počinjenja kaznenog djela bile su još niže, a iznosile su 15% (2005; prema Mataija, 2014).

Provedena su mnoga istraživanja na ovu temu, a svi zaljucci idu i istom smjeru: potvrđuju povezanost zaposlenja i recidivizma, tj. postojanje snažnog obrnuto proporcionalnog odnosa između zaposlenja i kriminaliteta. Posljedično možemo zaključiti da su bivši zatvorenici koji ostaju u radnom odnosu u značajno manjem riziku za recidiv (Sampson i Laub, 1993; Laub i Sampson, 2003; prema Tripodi, Kim i Bender, 2010).

Nadalje, autori Benda, Toombs i Peacock (2003) u SAD-u proveli su istraživanje koje se bavilo proćavanjem povezanosti zaposlenosti i recidivizma, a nađeno je da je posao s punim radnim vremenom najznačajnija razlika između recidivista i nerecidivista, a kao drugi znaćajni faktor pokazao se i braćni status (Benda, Toombs i Peacock, 2003; Benda, Harm i Toombs, 2005; prema Tripodi, Kim i Bender, 2010). Dakle, zaposlenje kao takvo nije jedini ćimbenik prevencije recidivizma. Ostali ćimbenici koji mogu utjecati na sudržavanje od ponovnog poćinjenja su i postojanje strukture, drućstvenih veza i prosocijalnih odnosa s kolegama na radnom mjestu. Autor Piehl (2003; prema Mataija, 2014) navodi kako pozitivno radno okruženje i socijalna klima dovode do pozitivnog ishoda kada se govori o socijalnoj kontroli, struktura koju ona pruža pozitivno utjeće na proces resocijalizacije. Budući da bivši zatvorenici ćesto posjeduju karakteristike zbog kojih teže mijenjaju i slabije ili sporije usvajaju prihvatljive obrasce ponašanja (kao što su nepostojanje ili nedovoljno radno iskustvo, nemogućnost uspostavljanja kvalitetnih, prosocijalnih odnosa i sama ćinjenica da ćesto imaju nižu razinu obrazovanja) jasno je da im je potrebna veća podrška od strane radne okoline nego što je uobićajeno.

Uz navedene teškoće s kojima se bivši zatvorenici suoćavaju, dodatni otežavajući faktor mogu biti ogranićenja unutar uvjetnog otpusta; ćesto imaju određena ogranićenja kretanja ili doticaja s određenim pojedincima, moraju se javljati probacijskom slućbeniku i ispunjavati posebne obveze. Nadalje, možemo navesti i ćinjenicu da je prošlo puno vremena od zadnjeg doticaja s vanjskim svijetom koji svakodnevno napreduje, s tim i starenje i zdravstvene teškoće, slabija fizićka aktivnost i snaga potrebna za obavljanje posla, ali i ćinjenica da su bivši zatvorenici kao skupina neprivlaćni poslodavcima. Uz sve to, ali možda i kao rezultat svega navedenog, javlja se oslabljenja motivacija i obeshrabrenje zbog otežanog pronalaska posla i zahtjevnih uvjeta trţišta rada na koje stupaju.

Usuglašene su i provode se intervencije unutar poslijepenalnog prihvata koje pomažu bivšim zatvorenicima u pripremi za primjereno funkcioniranje u drućstvu. No, one same po sebi nisu dovoljne, budući da ne mogu utjecati na percepciju drućstva i promijeniti

okolinu same po sebi. Velik broj pojedinaca pri ulasku u zatvorski sustav već imaju određene teškoće; često su to smanjene intelektualne sposobnosti, ovisnosti, psihički poremećaji ili bolesti, a nastavljaju ih etiketirati i po izlasku (Thompson, 2000). Društvo se i dalje, bez obzira na postupke postpenalnog prihvata, oslanja na pojedinca i njegovu osobnu odgovornost da se “promijeni” i da se samostalno integrira u društvo. No, činjenica je da ovaj proces nije jednostran – društvo mora biti spremno i otvoreno prema bivšim zatvorenicima. Ovo je uloga i odgovornost cjelokupnog društva, pa tako i poslodavaca.

Uzevši u obzir činjenicu dugotrajne povijesti kažnjavanja i zatvaranja, uz pretpostavljenu nisku razinu obrazovanja i nedostatak adekvatnih vještina potrebnih za kvalitetno obavljanje posla, nastao je gotovo nepremostivi jaz između zahtjeva tržišta rada i realnih mogućnosti bivših zatvorenika (Maloić i sur., 2021). Kao što je već navedeno, ova se skupina suočava sa suvremenim izazovima, tehnološkim napretkom i digitalizacijom velikog broja radnih mjesta. Zatvorenici tijekom izdržavanja kazne imaju ograničen pristup internetu i računalima, što dodatno otežava njihov položaj, budući da velik broj poslova zahtjeva barem osnovne informatičke vještine. Ovo predstavlja poseban izazov zatvorenicima koji su izdržavali duže ili dugotrajne kazne.

U zatvorskom sustavu Republike Hrvatske rehabilitacija se smatra najbitnijim ciljem zatvaranja (Zakon o izvršavanju kazne zatvora, NN 18/21, Čl. 3.) Hrvatska je, prema pravilima i službenim odrednicama, usmjerena prema kvalitetnoj reintegraciji zatvorenika koja počinje odmah po dolasku u kaznenu ustanovu. Sve navedene mjere i intervencije započinju unutar ustanove, no, po izlasku postoje druge mjere i programi usmjereni bivšim zatvorenicima. U ovom kontekstu možemo se osvrnuti na Hrvatski zavod za zapošljavanje (HZZ), instituciju koja pomaže u posredovanju pri pronalasku posla, bavi se pravima zaposlenika za vrijeme zaposlenosti te ima zadaću rješavanja pitanja vezanih uz zapošljavanje i nezaposlenost u najširem smislu. HZZ u kontekstu svojih programa predviđa određene mjere za povratnike s izdržavanja kazne zatvora, a one uključuju upućivanje na javne radove, potpore za zapošljavanje te potporu za samozapošljavanje. Jedna od mjera aktivne politike zapošljavanja su javni radovi koji se fokusiraju na najteže zapošljive skupine, a za svrhu imaju poboljšanje njihove motivacije, aktivaciju i posljedično zapošljivost na tržištu rada (Mataija, 2014). Najčešće uključuju kratkotrajna zaposlenja u društveno korisnim radovima, a pomažu u povećanju zapošljivosti i jačanju motivacije osoba koje su dugo vremena bile nezaposlene, dok

istovremeno poboljšavaju njihovu financijsku situaciju. Ova mjera ima funkciju osiguravanja privremenog izvora prihoda za bivše zatvorenike, dok traže stalno zaposlenje, što znači da najčešće ne služi u svrhu obrazovanja, razvijanja vještina ili napretka, već samo kao svojevrsna odskočna daska za ulazak na tržište rada. Ova mjera predstavlja i pomoć pri ponovnom uključivanju u društvo, stvaranje veza, podizanje razine motivacije, ali i pomoć u izgradnji rutine, navike odlaska na posao i odgovornosti prema radu. Ovaj period težak je za povratnike, budući da je vrlo vjerojatno da su se i prije odlaska na izdržavanje kazne zatvora nosili sa sličnim teškoćama. Druga od mjera potpora za zapošljavanje povratnika s odluzenja zatvorske kazne je mjera potpore koja poslodavcu olakšava zapošljavanje bivših prijestupnika (Mataija, 2014); poslodavcu privatnog sektora je moguće dodijeliti potporu za zapošljavanje skupina s teškoćama, u ovom slučaju bivših zatvorenika, s u iznosu od 50% godišnjeg troška bruto plaće tog zaposlenika. S ovim se nastoji napraviti razlika i potiče poslodavce da zapošljavaju pojedince iz marginaliziranih skupina, što njima na poslijetku olakšava resocijalizaciju, a poslodavac snosi manji trošak nego što bi plaćao da regularno zaposli kandidate. Zadnja od potpora koju pruža HZZ je potpora za samozapošljavanje, nju može iskoristiti svaka nezaposlena osoba koja je u sustavu i razvila je održiv poslovni plan. Kao i svi nezaposleni, povratnici s odsluženja kazne imaju jednako pravo iskoristiti mogućnost ove mjere te pod istim uvjetima. Doduše, ovo je mjera koju navedena skupina vrlo rijetko koristi, budući da je potrebno imati kvalitetnu ideju i održivu realizaciju, često iskustvo, stručnost i poznavanje tržišta rada, što kod ovih skupina najčešće nije slučaj. Ovdje se postavlja pitanje koliko je ova mjera potpore uopće korisna za bivše zatvorenike, s obzirom na činjenicu da je ne koriste često te da većina pojedinaca ove skupine nema dovoljno dobro razvijene vještine potrebne za iskorištavanje ove mjere (Mataija, 2014).

5.3. Poslijepenalni prihvati i stavovi javnosti prema bivšim zatvorenicima

Bivši zatvorenici nakon izdržavanja svoje kazne postaju članovi društvene zajednice, što implicira da će društvo ili određeni pojedinci prije ili kasnije s njima stupiti u kontakt. Većina ljudi ima unaprijed formiran stav o njima, koji ovisi u iskustvu, doticaju, ali i mnogim drugim čimbenicima, koji može biti pozitivan ili negativan.

Neovisno o tome kakvi su unaprijed formirani stavovi društva, oni se mogu promijeniti. Postoje brojni pokazatelji prema kojima postoji mogućnost za odbacivanje i zamjenu postojećih stavova novima (Converse, 1970; Jennings i Niemi, 1981, prema Milas, 2004).

Iz toga zaključujemo da, iako su stavovi društva prema bivšim zatvorenicima rigidni, oni se mogu, i trebaju, promijeniti. Ukoliko u društvu prevladavaju negativni stavovi prema navedenoj skupini ljudi, to ne znači da se situacija ne može promijeniti. Dodatnom edukacijom ljudi i širenjem svjesnosti o zatvorenicima i njihovom teškom procesu resocijalizacije, stavovi se mogu promijeniti u pozitivne, no potrebno je uložiti kontinuiran napor. Stavovi su direktno povezani s ponašanjem, zbog čega su izuzetno važni - ukoliko pojedinac ima negativnije stavove prema nekome, vjerojatnije je da će se na taj način prema toj osobi i ponašati. Na temelju stavova moguće je predvidjeti ponašanje osobe (Milas, 2004), što je kod ove teme izuzetno bitno. Stavovi društva važni su za povratak zatvorenika na slobodu te za njihovu potpunu rehabilitaciju i socijalnu reintegraciju. Što su stavovi okoline negativniji, to će zatvoreniku biti teže prilagoditi se po izlasku iz penalne ustanove.

U poglavljima koje slijede ponudit će se pregled istraživanja koja se bave utjecajem društva i njegove stigmatizacije na ishode potpune resocijalizacije. Primjerice, Clearly i sur. (2012; prema Boag i Wilson, 2013) u svojem su istraživanju zaključili da je veća stopa recidivizma zabilježena kod bivših zatvorenika koji su na slobodi iskusili diskriminaciju. Osim same diskriminacije, navode i da je 40% odraslih bivših zatvorenika i 37% maloljetnih bivših zatvorenika koji su po izlasku bili nezaposleni ili beskućnici recidiviralo unutar godine dana od izlaska zbog nedostatne socijalne potpore. Također, činjenica je da određene skupine zatvorenika zbog prirode kaznenih djela u društvu izazivaju negativnije stavove, kao što su npr. seksualni prijestupnici, kod ovakvih slučajeva stavovi javnosti uvelike otežavaju proces resocijalizacije te otežavaju proces tretmana. Prema istraživanju iz 1999. godine čak 45% ispitanika ne slaže se s mogućnošću tretmana seksualnih prijestupnika (Brown, 1999). Pettus-Davis, Scheyett, Hailey, Golin i Wohl (2009) također navode kako je nedostatak socijalne podrške bivšim zatvorenicima direktno povezan s recidivizmom.

Osim određenih skupina s obzirom na počinjeno kazneno djelo, neke skupine ovisno o drugoj kategoriji jednako tako prolaze kroz teži proces resocijalizacije. Bivši zatvorenici ovisnici i npr. HIV pozitivni zatvorenici, susreću se s većim teškoćama i njima je potrebna puno veća podrška. Oni su podložniji ponovnom uzimanju supstanci, ali i drugim oblicima kriminalnog ponašanja i visoko rizičnim seksualnim ponašanjima, ukoliko im podrška nije pružena pravovremeno. Zbog toga je bitno proces resocijalizacije

započeti što prije, ne samo odmah po izlasku, nego još tijekom izdržavanja kazne zatvaranja.

Bivši zatvorenici s diskriminacijom i stigmatizacijom susreću se od strane pojedinaca, ali i od cijelog društva te je baš zbog toga potrebno uložiti dodatan napor pri promjeni stavova. Ukoliko se sa zatvorenikom i radi na tretmanu tijekom izdržavanja kazne, to nije dovoljno jer se isključivanjem zatvorenika iz društva i zanemarivanjem njihovih potreba dodatno doprinosi mogućnosti recidivizma, te do tada uloženi tretmanski naponi gube svoj značaj. Odbacivanjem ovih skupina iz društva ono sebi ne čini dobro, već suprotno, recidivizam se omogućava, oni se vraćaju u penalne ustanove, krug kriminalnog ponašanja se nastavlja, penalne ustanove postaju prenapučene, a društvo je samim time nezadovoljno zbog troškova koji se na njih izdvajaju.

Uzevši u obzir sve navedeno, stavovi društva prema bivšim zatvorenicima izrazito su bitni te je potrebno sustavno ulaganje truda u promjenu negativnih načina razmišljanja. Mnoga istraživanja diljem svijeta rađena su kako bi se identificirali stavovi društva, sve s ciljem kretanja prema njihovoj promjeni.

6. Stigmatizacija

Stigmatizacija je proces negativnog obilježavanja osobe na temelju jedne karakteristike koju posjeduje. Stigma se definira kao društveni fenomen koji podrazumijeva dvije temeljne komponente: inicijalno prepoznavanje različitosti na osnovi neke osobine ili oznake i posljedično obezvrijeđivanje osobe koja je nositelj te oznake (Furlan i sur., 2005).

Sama riječ stigma potječe od grčke riječi „stizein“, što znači tetovirati ili žigosati, a predstavlja znak načinjen na tijelu; opekotinu ili posjekotinu. U staroj Grčkoj postojao je običaj urezivanja ili spaljivanja specifičnih znakova na kožu robova ili kriminalaca, a ta je praksa služila kako bi ih se označilo kao manje vrijedne članove društva, a samim time bi i ostatak društva bio upućen u njihov status, svi su mogli raspoznati osobu koja nije jednako vrijedna kao ostatak društva (Simon, 1992, prema Arboleda – Flórez, 2003) te bi se trebali odvojiti od ostatka društva. Ta je riječ pridodana kao obilježje ili tjelesna oznaka pripadnosti skupini nižeg, poljuljanog ili upitnog morala, tj. pojedinaca kojih se u društvu treba kloniti. Često su se time označavale moralno “loše” osobe, koje su podrazumijevale robove, izdajnike i kriminalce. Ovakvo fizičko obilježavanje osoba je metoda koja se u

današnje vrijeme više ne koristi, no sam naziv se održao do danas, a često se koristi kao obilježavanje nekog ili nečeg što je, u nekom svojem obliku ili obilježju, neprihvatljivo (Arboleda – Flórez, 2003). Danas postoje brojni mehanizmi djelovanja i isključivanja prema osobama koju su počinila kaznena djela, koji obnašaju funkciju djelovanja u svrhu kažnjavanja počinitelja. Tako je jedna od najčešćih metoda isključivanje iz društva te upućivanje na izdržavanje kazne zatvora, a uz to gubitak slobode i autonomije smatra se najvećom kaznom koja bi za počinitelje trebala biti dovoljno indikativna da ih spriječi da ponovno čine kaznena djela (Arboleda – Florez, 2003).

Stigma se kao fenomen počinje proučavati u 20. stoljeću, a temelje njene analize postavio je sociolog Erving Goffman svojim djelom iz 1963. godine (Angermeyer i sur., 2004). Goffman (1963) definira stigmiju kao pripisivanje diskreditirajućih obilježja osobi, zbog koje je osoba obilježena kao nepoželjna i manje vrijedna, a može je dovesti do smanjenja broja prilika, socijalne izolacije, odgođenog traženja potrebne pomoći i slično (Schulze, Angermeyer, 2003). Stigmatizirana osoba često se osjeća kao manje vrijedna od drugih, a to je, prema Goffmanu (1963) rezultat triju stigmatizirajućih obilježja: plemenskih, tjelesnih te neprihvatljivih individualnih značajki. Plemenska obilježja obuhvaćaju ona koje se prenose kroz generaciju, a odnose se na etničku pripadnost, spol, religiju. Tjelesna stigmatizirajuća obilježja podrazumijevaju "užase tijela", tj. tjelesne deformitete, oštećenja, unakaženost, invaliditet, debljina, oznake na koži, ... Zadnja skupina, neprihvatljive individualne značajke, odnosi se na nedostatke, "greške" u karakteru pojedinca, poput ovisnosti, delinkvencije, teškoće mentalnog zdravlja, nezaposlenost i slično.

Budući da je stigma promatrana iz socijalne perspektive, u odnosu s društvom, pojedinci koji doživljavaju stigmatizaciju nisu obilježeni ili stigmatizirani samo zbog "posjedovanja" određenog obilježja, već zbog reakcije društva i samog odnosa tog pojedinca i društva. Stigmatizirani pojedinci posjeduju obilježje koje je povezano s negativnim socijalnim identitetom, ali ga ne obezvređuje samo posjedovanje obilježja već odnos okoline, društva prema tom svojstvu. Kad ne bi bilo društva, ne bi bilo ni stigmatizacije – ona nastaje kao produkt odnosa pojedinca i društva. Baš zbog navedenog, neće svaka osobina biti diskreditirajuća za pojedinca u svakom kontekstu – to uvelike ovisi o situaciji, kulturi, običajima, ali i lokaciji. Društvo se promatra kao relativno stabilna zajednica ljudi na određenom prostoru koja djeluje određeno vrijeme, a samim izlaskom

iz jednog društva, mijenjaju se i vrijednosti, moralni odnosi, (ne)prihvatljivi načini ponašanja i sve što ulazi pod konvencionalna obilježja neke zajednice. Zato neka ponašanja neće biti označena kao “loša” ili “kriva” u nekim društvima, dok u drugima hoće. Zbog toga govorimo da stigmatizacija uvelike ovisi o okolnostima – a tu je činjenicu naveo Goffman još 1986. godine: hoće li neka osobina biti diskreditirajuća za pojedinca ovisi o kontekstu. Autor navodi nekoliko primjera koji mogu potvrditi činjenicu da je stigmatizacija konstrukt koji proizlazi iz međuodnosa atributa i stereotipa – istraživanje je pokazalo da osobe ovisno o svojoj okolini, prosjeku ljudi oko njih koji dijele jednaku poziciju, mijenjaju svoje iskaze (Goffman, 1986). Tako je napravljeno i istraživanje koje navodi da neki zaposlenici skrivaju činjenicu da imaju visokoškolsko ili fakultetsko obrazovanje od ostalih zaposlenika kako ne bi bili drugačiji, dok neki poslodavci navode zaposlenike koji imaju fakultetsko obrazovanje da to skrivaju od ostatka kolektiva (Goffman, 1986).

Stigma nastaje kao odgovor na jedno od triju stigmatizirajućih obilježja, kao što je u tekstu već prije navedeno, a osim toga, Strangor i Crandall (2000, prema Arboleda – Flórez, 2003) dodaju kako je jedna od značajki nastajanja stigmatizacije prisutnost triju ključnih elemenata. Prvenstveno, ključno je postojanje funkcionalnog poticaja, koje zapravo predstavlja inicijalnu percepciju prijetnje, bila ona stvarna, opipljiva, ili simbolička. Drugi element je percepcija, tojest iskrivljena percepcija koje prenaplašava razlike među skupinama ljudi. Posljednje je dijeljenje, koje podrazumijeva širenje informacija među društvom i postizanje konsenzusa, što znači da šira skupina ljudi mora dijeliti općeprihvaćeno stajalište prema pojedincu/ima.

Prema Corriganu i suradnicima (2009), koji su proučavali stigmatizaciju kod mentalno oboljelih, stigma je podijeljena na socijalnu, strukturalnu i internaliziranu. Socijalna stigma označava stavove i reakcije društva prema stigmatiziranome; strukturalna tj. institucionalna stigma podrazumijeva pravila i procedure privatnog i javnog sektora koji mogu ograničavati prava pojedinaca, u ovom slučaju grupe bivših zatvorenika kroz zakone i regulative; a internalizirana stigma jest samostigmatizacija, one se javlja kada osoba i sama počinje vjerovati u istinitost stereotipa, tj. predstavlja slaganje sa stereotipima stigmatizirane grupe.

Prema Davidiu i sur. (2000) stigma se sastoji od tri komponente: stereotipa, predrasuda i diskriminacije (prema Corrigan, Rafacz, Rüsche, 2011). Nadalje, Byrne (2000) navodi

kako se stigma doživljava kroz osjećaje srama, krivnje, uloge “crne ovce” u društvu, izolacije, isključenosti iz društva, skrivanja i, kao što navode i Davidio i sur. (2000) od diskriminacije i stereotipa. Stigmatizacija proizlazi iz stavova osnovanima na predrasudama i diskriminatornih ponašanja osnovanima na ponašanju ili poznavanju obilježja, dijagnoza ili sudjelovanja u tretmanu osobe prema kojoj je stigma usmjerena (Link, Phelan, 2001; prema Moses, 2010).

Moses (2010) uvodi termin percipirana, tj. doživljena stigma, koji predstavlja subjektivni doživljaj stigmatizacije samih osoba prema kojima je ona usmjerena. Autor navodi kako postoji korelacija između percipirane stigme i ishoda tretmana, gdje se uz doživljaj stigme javlja i veća mogućnost za slabiji ishod tretmana i smanjenje samozastupanja. Istraživanja koja se temelje na proučavanju stigmatizacije najčešće se usmjeravaju na diskriminaciju i predrasude koje dolaze od strane ljudi koji osobu ne poznaju. Ovdje je bitno istaknuti kako se stigma doživljava ne samo od nepoznatih, nego postoji mogućnost doživljavanja stigme i od strane pojedinaca iz bliske okoline, onih koji osobu poznaju; članova obitelji, prijatelja, poznanika (Moses, 2010).

Autor Arboleda – Flórez (2003), profesor i psihijatar koji je svoju karijeru gradio kroz rad s mentalno oboljelima, psihičkim bolesnicima te se bavio proćavanjem stigmatizacije kod navedene skupine, navodi kako postoji trodimenzionalna os pomoću koje se mogu objasniti socijalni odnosi i interakcije pri nastanku stigme. Prva dimenzija podrazumijeva perspektivu, odnosno način na koji stigmom doživljava osoba koja stigmatizira drugoga ili osoba koja je stigmatizirana. Drugu dimenziju predstavlja identitet, koji se kao obilježje nalazi na spektru od individualnog do grupnog. Treća dimenzija je reakcija, tj. način na koju stigmatizirana osoba i osoba koja stigmatizira reaguju na stigmom i njene posljedice. Sam autor navodi tri značajke stigmatizirajućeg obilježja, a to su: vidljivost, (ne)mogućnost kontroliranja tog obilježja te utjecaj, koji je određen prema količini straha koju osoba koja stigmatizira osjeća prema stigmatiziranome.

Kada se govori o vidljivim karakteristikama osoba, shema prema kojoj se vrednuje osoba se aktivira u vrlo kratkom vremenu, prvi prvom kontaktu, čak i automatski. Nakon toga se usklađuju naši stavovi, emocije i na kraju ponašanje prema osobi s određenim vidljivim karakteristikama. Taj proces događa se vrlo brzo, bez uloženog velikog napora i svjesnog izbora; događa se automatski. Prvo se primijećuje karakteristika koja je tijekom odgoja i razvoja osobe često povezivana s negativnim društvenim identitetom te je vrlo

lako otići u stigmatizaciju, mozak jasno i logično slijedi uobičajene obrasce razmišljanja. Kada govorimo o ovim karakteristikama, osobe s vidljivim tjelesnim karakteristikama invaliditeta najčešće se suočavaju sa stigmatizacijom, bez obzira na uređenu pravnu regulative (Arboleda – Florez, 2003).

Kada govorimo o ljudima s nevidljivim karakteristikama, poput osoba s mentalnim teškoćama, oni su suočeni s još težom situacijom budući da, kad osoba s kojom je u komunikaciji na neki način ne postane svjesna te karakteristike, imaju prepreku više u postizanju socijalnog uključivanja i potpune autonomije. Kod nevidljivih obilježja ljudi imaju tendenciju njihovo postojanje skrivati, što može dovesti do toga da se osoba kontrolira, ograđuje ili glumi kako bi to obilježje ostalo sakriveno, a to onda za posljedicu može imati pogoršanje inicijalnog stanja i mentalne poteškoće (Corrigan, 2009). Ovo se također odnosi na skupinu bivših zatvorenika, koji tu činjenicu mogu prikrivati do određene točke u komunikaciji ili odnosu, ali im to predstavlja vrlo stresne situacije koje mogu dovesti do anksioznih epizoda ili poteškoća u funkcioniranju.

Druga značajka stigmatizirajućeg obilježja je njegova kontrolabilnost, ona se odnosi na percepciju odgovornosti osobe za vlastito obilježje, tj. na odgovornost osobe za početak i održavanje stanja na temelju kojeg je stigmatizirana, te koliko se navedeno obilježje može promijeniti ili u potpunosti ukloniti (Corrigan, 2009). Ovdje je bitno naglasiti da postoji tendencija jačeg stigmatiziranja ovisno o percipiranoj odgovornosti koju osoba ima za neko obilježje - ukoliko je to obilježje u potpunosti pod kontrolom osobe, vjerojatnije je da će biti jače stigmatizirana. Primjer toga mogu biti vidljive oznake na koži; zatvorenici su često i pripadnici nekih subkultura, bandi, klubova, čije si oznake tetoviraju na vidljivim mjestima - u tim slučajevima vjerojatnije je da će biti stigmatizirani na temelju obilježja (za koje su imali odgovornost staviti na nevidljivo mjesto ili u drugačijoj veličini).

Kod bivših zatvorenika može doći i do samostigmatizacije jer su se i kroz svoj odgoj i životno iskustvo opetovano nalazili u situacijama u kojima su stigmatizirani, pa i sami počnu vjerovati u to (Maloić, 2020). Kod navedene skupine kriminalna povijest je činjenica, ona se ne može promijeniti, zaboraviti ili izbrisati. One će uvijek biti osobe koje su u periodu zatvaranja od strane društva percipirane kao isključene, lišene sposobnosti, građanske dužnosti i autonomije nad svojim životom, percipirane su negativno i stereotipizirane, sve dok se osoba ne nađe u bliskom kontaktu s njima i stekne

određeno iskustvo koje joj predodređene stavove izmijeni ili u potpunosti razruši. Osim samostigmatizacije, osoba može razviti nepovjerenje u sustav i podršku zajednice koja bi trebala biti osnova za pronalazak puta prema potpunom oporavku i susprezanju od recidiva.

Stigma koju doživljavaju osobe s mentalnim poteškoćama veća je nego prema ostalim bolestima i stanjima. Prema autoru Patricku Corriganu (2009) u srži stigmatizacije nalaze se stereotipi, a na temelju njih stvaraju se predrasude iz kojih onda proizlaze određeni obrasci ponašanja prema osobama sa stigmatizirajućim obilježjem. Uz stigmatizaciju vrlo često dolazi i diskriminacija.

Pod terminom diskriminacija podrazumijevamo bilo koje neopravdano negativno ili štetno ponašanje prema članovima grupe, isključivo zbog njihove pripadnosti toj grupi. Ona uključuje nepravedno postupanje prema pojedincima, koja su često utemeljena na stereotipnim vjerovanjima. Jedno od najčešćih diskriminativnih ponašanja javlja na rasnoj osnovi, kod koje su pojedinci diskriminirani isključivo prema različitoj boji kože od većine ljudi na mjestu na kojem se nalaze. U jednom istraživanju postojanja i intenziteta utjecaja rasističkih stavova u Americi (Hall i sur., 2015) utvrdilo se kako se osoblje jedne psihijatrijske bolnice, koje su sačinjavali samo bijelci, odnosilo diskriminativno prema pacijentima tamnije boje kože. Autori su napravili analizu bolničkih kartona unazad tri mjeseca, kako bi potvrdili da se prema obojenim pacijentima koristila i to četiri puta grublja metoda fizičkog i kemijskog ograničavanja i tretiranja nego što je to bio slučaj kod bijelih pacijenata. To se moglo objasniti s obzirom na činjenicu da su neki pacijenti imali višu tendenciju biti nasilni ili agresivni, no, u istraživanju se pokazalo da se diskriminacija događala i kad nije bilo stvarne razlike u nasilnom ponašanju među pacijentima različite boje kože, a čak se takav način postupanja prema pacijentima tamnije boje kože javljao i kada su oni bili procijenjeni kao manje agresivni od bijelih pacijenata (Hall i sur., 2015).

6.1. Posljedice stigmatizacije

Proces stigmatizacije, osobito ako je opetovan i dugotrajan, mogu biti vrlo ozbiljne i teške, a u ekstremnim slučajevima i smrtonosne. Stigmatizacija nosi određene posljedice za svakog pojedinca koji je doživljava, a posebno za pojedince sa slabijim kognitivnim, socijalnim ili drugim sposobnostima (Lotar, Kamenov, Lebedina Manzoni, 2010). Baš

zato je populacija osoba na uvjetnom otpustu izrazito osjetljiva na stigmatizaciju, ona uključuje ljude koji su često vrlo senzibilni, u strahu od reakcije okoline i s velikom potrebom za pripadanjem. Kroz doživljavanje stigmatizacije njihova se ljudska prava ograničavaju, zanemaruje se osoba kao specifična individua i njene sposobnosti te se klasificiraju kao “manje vrijedni”, samo zbog svoje kriminalne povijesti (Lotar, Kamenov, Lebedina Manzoni, 2010). Ukoliko uz tu činjenicu pojedinci na uvjetnom otpustu imaju i druge osobine koje su podložnije diskriminaciji, što je vrlo čest slučaj, nalaze se u vrlo nepogodnoj situaciji. Ovo je još jedan dobar primjer zašto se treba podizati razina osvještenosti javnosti o povratku počinitelja u društvo; svi zajedno trebali bismo raditi na stvaranju ugodnijeg svijeta za sve. Uvažavajući njihovu povijest i razvijanjem razumijevanja olakšao bi se njihov proces reintegracije i samim time bi se smanjila stigmatizacija, ali i njen štetan utjecaj na pojedinca i na društvo.

6.2. Prevenција i sprječavanje stigmatizacije

Stereotipno razmišljanje, vjerovanje u predrasude i stigmatizacija su mehanizmi koji su ljudima urođeni, inicijalno imaju adaptivnu funkciju, ako ih proučavamo iza naturalističke perspektive, oni osiguravaju homogenizaciju grupe kojoj pripadamo te, u evolucijskom razvoju, imaju funkciju preživljavanja i održavanja, ali i izbjegavanja potencijalno opasnih situacija (Marković, 2021). Ovi su mehanizmi korisni ukoliko se promatraju iz perspektive održavanja stanja i trenutne grupe te su zbog toga i djelomično ugrađeni u spoznaji svijeta oko sebe i njegovoj percepciji. Da bi se odmaklo od jednostavnih, urođenih i naučenih odgovora na drugačije, potrebno je uložiti svjestan kognitivni napor. Ljudi imaju potencial razmišljati nestereotipno kada posjeduju određeni mentalni kapacitet i volju za promjenu svojih stavova. No, lako je postupati prema “starim” obrascima kada je osoba preopterećena, pod stresom, umorna ili slično. Da bi se pružio otpor prema automatskoj percepciji i spoznaji o stigmatiziranim pojedincima, potrebno je potruditi se i iskoristiti kapacitete kako bi svjesno došlo do promjene (Marković, 2021).

U procesu stigmatizacije često se javlja anksioznost, što sa strane osobe kojoj je upućena, ali i od strane osobe koja ju čini. Kod osoba koje stigmatiziraju, anksioznost se javlja kao odgovor na socijalnu relaciju sa stigmatiziranim pojedincem; osoba može očekivati kako će potencijalno i sama biti stigmatizirana pri/nakon komunikacije sa stigmatiziranim, da će biti ismijana, osramoćena (Arboleda-Florez, 2003). Do pojave simptoma anksioznosti

dolazi zbog ambivalencije koju osoba doživljava – imaju potrebu da pomognu stigmatiziranome, ali istovremenu doživljavaju i odbojnost, te zbog namjere da se ponašamo na korektan, nestigmatizirajući način. Ovdje se često događa da osoba svjesno kontrolira svoje ponašanje kako ne bi naštetila drugoj osobi, a zbog toga se ne može osjećati opušteno i iskreno u odnosu, što također može manifestirati simptomima anksioznosti. Osoba se trudi ne postupati prema naučenim obrascima pa tako i mijenja svoju percepciju, kroz iskustvo. Također, osobe koje su stigmatizirane rijetko se javno zalažu za svoja prava, traže diskreciju i privatnost, a svoje teškoće čuvaju za sebe, ne žele da budu vidljive, a sve to čine kako bi izbjegle potencijalnu stigmatizaciju (Alboreda-Florez, 2003).

Djelovanje prema stereotipima i predrasudama i stigmatizacija često su rezultat nedostatka znanja, iskustva i doticaja s pojedincima stigmatizirane skupine, ali i anksioznosti. Da bi se umanjila pojavnost stigmatizacije i njene posljedice, potrebno je sustavno informirati i educirati javnost, obitelji, prijatelje, stručnjake i pružatelje usluga u zajednici, donositelje odluka i zakona, ali intervenirati u medijskom svijetu, kako bi se podigla razina svjesnosti o posljedicama stigmatizacije te o izazovima i potencijalima stigmatiziranih skupina. Stigmatizacija, neznanje, predrasude i strahovi su svakodnevne prepreke koje sprečavaju osobi koja je stigmatizirana aktivno i prosocijalno sudjelovanje u zajednici, resocijalizaciji i realiziranju svojih prava i potencijala (Fiske, 1998). Istraživanja (Culler, i sur., 1990; Murphy i Brown, 2000; Church i sur., 2009) su pokazala da osnovne edukativne intervencije kod javnosti, osobito mladih, mogu pridonijeti kolektivnom poboljšanju znanja, stavova, umanjivanju socijalne distance prema osobama s stigmatiziranih skupina te njihove svijesti o vlastitoj vrijednosti.

Osim navedenog, vrijedno je osvrnuti se na ulogu koju nose mediji u izgradnji stavova. U današnje vrijeme svi smo jako izloženi utjecaju medija, ljudi često slijepo vjeruju što im je rečeno ili što pročitaju u medijima (Vidaković, 2021). Mediji imaju vrlo važnu ulogu u stvaranju, oblikovanju i održavanju određene percepcije o stigmatiziranim osobama, a često i potvrđuju unaprijed formirane predrasude i dodatno otežavaju njihovo mijenjanje i razbijanje. Zato je bitno da se, kroz medijsku pismenost i točnost, kao društvo usmjerimo prema edukaciji šire javnosti i borbi s unaprijed ustaljenim načinima razmišljanja i stavovima. Mediji imaju izrazito veliku moć, često nailazimo na senzacionalističke naslove i prikaze tragičnih slučajeva koji dodatno učvršćuju stavove

javnosti i time otežavaju potrebnu promjenu. Banks (2005) ovdje naglašava kako je izrazito važno biti oprezan s člancima i naslovima povezanim s kriminalom. Zbog svega navedenog dolazi i do produbljivanja i prolongiranja stigmatizacije te je zato izrazito bitno ovakvim temama pristupiti ozbiljno, profesionalno i delikatno; bitno je kakav se jezik koristi u medijima, koje se informacije dijele i (pre)naglašuju te kakva se percepcija stvara kod javnosti.

6.3. Stigmatizacija i izlazak iz penalne ustanove

Po izlasku iz penalne ustanove, većina počinitelja vraća se u svoju primarnu sredinu gdje često doživljava stigmatizaciju od strane okoline, što utječe na kvalitetu i mogućnost reintegracije osobe u društvo. Nakon izlaska, stigmatizaciju od strane okoline doživljava većina bivših zatvorenika, što često dovodi do otežavanja porsocijalnog funkcioniranja u društvu (Mikšaj, 1982). Iskustvo stigmatizacije za bivše zatvorenike vrlo je intenzivno, a potencijalno može prouzročiti mnoge probleme na društvenom, ali i na osobnom planu. Kao posljedice mogu se javiti slabljenje socijalnih veza, smanjivanje društvenog kruga te potpuna izolacija od drugih ljudi, problemi sa samopoštovanjem i samopouzdanjem, problemi sa slikom o sebi, ali i konkretni zdravstveni problemi, problema fizičkog i psihičkog zdravlja (Lončar, 2016). Također, uslijed dugoročnog doživljavanja stigmatizacije i posljedično rasta frustracije, bivši zatvorenici mogu manifestirati agresivne ispade ili potencirati rizik za ponovno počinjenje djela. Osim što često doživljavaju osjećaj srama i izoliraju se od društva, jedna od reakcija može biti i agresija; može se dogoditi da na stigmatizaciju reagiraju reaktivnim nasiljem. Nasuprot tome, osjećaj srama koji se javlja uslijed promijenjene percepcije osobe i proces povlačenja i izolacije može djelovati i preventivno – mogu osobu odvratiti od ponovnog počinjenja djela. Ovdje je izuzetno bitno pružiti realnu sliku o uvjetima i (ne)mogućnostima koje doživljavaju osobe po izlasku iz penalne ustanove te sustavno educirati i senzibilizirati javnost. Zbog svega navedenog, autori Chui i Cheng (2013) smatraju da je izuzetno bitno informirati javnost o potrebama i potencijalima bivših zatvorenika, ali i o načinima na koji mogu biti uključeni u sustav podrške, sve u svrhu izbjegavanja negativnih posljedica stigmatizacije.

6.4. Stereotipi i predrasude

Prema Aronsonu i suradnicima (2005) stereotipi predstavljaju generalizaciju o grupi ljudi, proces kojim se iste osobine pripisuju svim članovima navedene grupe, ne uključujući realne, postojeće razlike među članovima. Stereotipe koji su jednom formirani teško je promijeniti. Također, postavljanje stereotipa često uzrokuje pojednostavljivanje osobina neke grupe ili pojedinaca, stavljajući ih pod “zajednički nazivnik”. Osim toga, iz ovoga proizlazi i činjenica da se na ovaj način slika tih ljudi generalizira, ali i djelomično ograničava, što za rezultat ima lakše nošenje ostalih članova društva sa stigmatiziranima.

Postoji i psihološki utemeljena definicija, prema Furlan i sur. (2005) prema kojoj se stereotipi određuju kao ustaljeni sklop pojednostavljenih i pretjerano općenitih osobina koje se pripisuju cijeloj skupini ljudi tj. relativno trajna kognitivna shema o zajedničkim, u više slučajeva negativnim nego pozitivnim obilježjima neke grupe, nacije, rase i sl. Oni su često u potpunosti proizvoljno utemeljeni i subjektivni, iako ponekad odgovaraju činjeničnom stanju, ali imaju funkciju olakšavanja obrade informacija putem pojednostavljivanja kompleksne društvene okoline i posljedično olakšavaju snalaženje u njoj. Osim toga, često ih koristimo kako bismo “upotpunili” svoj dojam ili sliku o nekome, nedostatak informacija nadoknađujemo navodnim znanjem i generalizacijom o dotičnoj skupini. Ova funkcija naziva se i orijentacijska, a nju je, u nešto pojednostavljenom obliku, proćuavao Matsumoto. Autor (2009) je sažeto definirao stereotipe kao “ništa drugo doli ljudska uvjerenja o pripadnicima skupina”, iz čega se zaključuje da oni ne moraju nužno biti pogrešni, neutemeljeni ili nepravedni, nego da su, kao i ostala uvjerenja, nekad razumna, racionalna, smisljena i korisna, a nekad iracionalna, netočna i neutemeljena. Osim orijentacijske, stereotipi imaju važnu socijalizacijsku ulogu. Dijeljenjem zajedničkih stereotipa o pripadnicima određenih skupina ljudi učvršćuju se društvene veze među pripadnicima iste skupine. Kroz razvoj zajedničkih stereotipa pripadnici skupine dodatno se povezuju i zbližavaju, što ih onda čini skupinom koja zajedničkim snagama izgrađuje i podržava takve predodžbe, a onda i osnažava njihovu perzistentnost. Iz ovoga se može zaključiti da je izgradnja i prihvaćanje stereotipa imala bitnu funkciju u nastanku i opstanku drugačijih zajednica kroz povijest, što, s obzirom na kolektivno prihvaćanje i podržavanje istih predstavlja evolucijsku perspektivu izgradnje i održavanja ljudske vrste.

Stvaranje stereotipa za naše je mozgove logično i ima funkciju pojednostavljenja naše percepcije svijeta. Allport (1979) navodi da je svijet presložen da bismo o svemu što nas zadesi mogli imati detaljno razrađene stavove te da koristeći stereotipe štedimo vrijeme i energiju mozga tijekom spoznaje, zbog čega stvaramo neprecizna i jednostavna vjerovanja o određenim grupama ljudi. Čovjek je naučen koristiti prečace i norme zasnovane na iskustvu. Korištenje stereotipa koje je zasnovano na iskustvu može biti adaptivno i korisno, jer postoje situacije u kojima se ispostave točnim, ali ovo nas dovodi do potencijalno opasne situacije gdje postajemo slijepo uvjereni da su naši stavovi ispravni, ne uviđamo razlike među ljudima i u tom trenutku stereotipi postaju neadaptivni, nepravedni i potiču diskriminaciju. Predrasude su naučeni stavovi, oni se uče tijekom odgoja i života te su neizbježna prateća pojava našeg funkcioniranja u svijetu. Ljudi u procesu procesuiranja i organiziranja informacija imaju tendenciju kategorizirati i grupirati iste, u procesu čega se oslanjaju na prečace u razmišljanju te osnovu nečega što su u prošlosti iskusili. No, to nije nužno ispravno. Takav način razmišljanja može dovesti do formiranja rigidnih stavova prema određenim skupinama ljudi, iz kojih onda proizlazi diskriminatorno ponašanje.

Dotaknemo li se stereotipa negativnih oznaka, oni su često povezani, ili se izjednačavaju, s prerasudama. Predrasude Furlan i sur. (2005) jednostavno definiraju kao bilo koji negativan stav prema svim pripadnicima određene skupine, a naglašavaju kako je u njihovoj strukturi izražena emocionalna komponenta: odbojnost, netrpeljivost i negativna iskustva. Baš zbog jako izražene emocionalne komponente, predrasude se održavaju, otporne su na promjene, teško se mijenjaju čak i u slučajevima kada postoje suprotne spoznaje. Prema tome, negativan stav izražen je prema svakom pojedincu skupine, bez obzira na postojanje drugačijih individualnih osobina i ponašanja, one ne predstavljaju faktor u doživljavanju odbojnosti.

Predrasude se odnose na stavove ljudi prema određenim pojedincima ili skupinama, temeljene na određenim značajkama. Definiraju se kao negativan stav prema pripadnicima grupe ljudi zasnovan samo na njihovu članstvu u toj grupi. One se mogu bazirati na temelju etičke pripadnosti, nacionalnosti, spola, spolne orijentacije, religije, tjelesnih obilježja, invaliditeta i svih drugih obilježja, a najčešće su temeljene na onim obilježjima koji pojedinca ili grupu prema nekoj osobini ili obilježju odvajaju od drugih, prema kojoj su drugačiji od okoline (Furlan i sur., 2005). Budući da su predrasude stavovi,

one se mogu promijeniti, ali potrebno je uložiti velik napor i vrijeme u edukaciju i osvještavanje opće populacije. Predrasude su sveprisutna društvena pojava, utječu na živote svih ljudi, svatko može biti meta predrasuda i svi ih u nekom obliku doživljavamo, ali neke skupine češće i intenzivnije. Svi smo u nekom periodu, situaciji ili lokaciji u životu bili žrtve predrasuda, isključivo zato što smo određeni kao pripadnici određene grupe. Postojanje ovakvih stavova može biti opasno, budući da za posljedicu mogu prouzročiti mnoge probleme; osjećaj manje vrijednosti, etiketiranosti, izolacije, dovođenje u teške životne situacije, pa čak može dovesti do nasilja ili pogubnih akcija. Predrasude su utemeljene na nekim realnim razlikama među ljudima, ali kada se prema njima djeluje u svrhu odvajanja grupa ljudi, ili čak dolazi do mržnje i netrpeljivosti, one mogu imati teške posljedice. U pozadini predrasuda nalaze se stereotipi.

Iz svega navedenog možemo zaključiti da stereotipi i predrasude imaju temeljnu ulogu u formiranju stavova, koje Furlan i sur. (2005: 465) definiraju kao “stečena, relativno trajna i stabilna organizacija pozitivnih ili negativnih emocija, vrednovanja i reagiranja prema nekom objektu”. Autori (2005) navode kako se stavovi formiraju kroz socijalizaciju, stječu se iskustvom neposrednog kontakta ili posredno, kroz interakciju s ostatkom društvene okoline. Negativni stavovi kao temeljne psihološke komponente koje određuju naše ponašanje prema određenim pojedincima ili grupama uspostavljaju se na temelju osobnih iskustava, ali se i prenose, tj. nasljeđuju na temelju pripadnosti skupini koja ih izgrađuje i njeguje putem socijalizacijskih procesa. Na ovaj način formirani stavovi predstavljaju složenu psihološku strukturu, a sastoje se od kognitivnog aspekta (činjeničnog znanja o objektu stava), emocionalne komponente (osjećaja) i konativne komponente (reagiranje na objekt stava i spremnost na ponašanje usmjereno njemu).

Stavovi koji su jednom formirani na funkcionalnim i motivacijskim temeljima teško se mijenjaju, kada su jednom usvojeni djeluju na percepciju, nove informacije i na pamćenje tako da se olakšava i češće opaža ono što je u skladu s postojećim stavovima, a previđaju se činjenice koje su u suprotnosti s tim stavovima. Kod stavova utemeljenih na stereotipu i s njim povezanoj predrasudi dolazi i do fizičkog i psihološkog udaljavanja i izbjegavanja pojedinaca i grupa sa oprečnim stavovima, ali i izbjegavanja izvora novih informacija i znanja koje bi mogle biti oprečne utemeljenim stavovima (Marković, 2021). Posljedično dolazimo do zaključka da stavovi imaju tendenciju samoodržavanja.

6.5. Stavovi

Postoje mnoge definicije stavova, ovdje ćemo navesti neke. Allport (1935) je prvi definirao stavove kao stanja mentalne spremnosti koja usmjeruju i utječu na reakcije pojedinaca prema svim objektima i situacijama s kojima se susreće. Petković i Magdalenić (1977) daju na temelju Allportove (1935) proširenu definiciju te navode da je stav neutralna mentalna spremnost formirana na osnovi iskustva koja vrši direktivni ili dinamički utjecaj na ponašanje pojedinca prema svim objektima i situacijama s kojima dolazi u kontakt. Većina tradicionalnih autora drži da je stav trajni i složen konstrukt, način razmišljanja i ponašanja prema određenim ljudima, pojavama ili objektima (Milas, 2004). Prema Petković i Magdalenić (1977), istraživanja stavova započela su u periodu nakon Prvog svjetskog rata, a u današnje vrijeme stavovi se sve više ispituju, baš zato što su kompleksni i imaju velik utjecaj na ljudske živote. Mejovšek (2002) u svom radu navodi različite definicije stavova, sumira ih i daje ključne nalaze definicija stavova, te navodi da je stav tendencija, da je naučen i može biti pozitivan ili negativan. Stavovi proizvode dosljednost u ponašanju i reagiranju, a sastoje se od tri komponente; kognitivne, emocionalne i bihevioralne. Petković i Magdalenić (1977) u svom radu navodne ista obilježja, pri čemu kognitivnu komponentu definiraju kao čovjekova znanja i uvjerenja o određenoj situaciji ili objektu, emocionalnu kao osjećaje povezane sa stavom (nekome/nečemu smo privrženi ili ne), a bihevioralnu kroz akciju, određene oblike ponašanja prema objektu stava. Ove komponente međusobno su povezane i zajedno grade stav. Mogu se pronaći kod mnogih autora, u nešto drugačijem obliku. Tako Aronson, Wilson i Akert (2005) određuju tri dijela stavova kao emocionalnu, spoznajnu i ponašajnu sastavnicu; emocionalnu sastavnicu čine pozitivne ili negativne emocije koje objekt stava pobuđuje, spoznajnu sva obilježja i vjerovanja oko tog objekta, a ponašajna se odnosi na ponašanja koja objekt stava izaziva ili formira kod promatrača. Osim njih, slično viđenje dijele i Krech, Crutchfield i Ballachey (1972; prema Mejovšek, 2002) koji u svojoj definiciji stavova navode da su oni trajni sustavi spoznavanja, osjećanja i poduzimanja akcija prema objektima, iz čega zaključuju da se stav sastoji od kognitivne, emocionalne i motivacijske komponente.

6.5.1. Izgradnja stavova

Petković i Magdalenić (1977) drže da se stavovi počinju formirati u djetinjstvu te da se koristeći konstrukt stavova može objasniti ljudsko ponašanje – ljudi se sukladno

stavovima koje imaju na određeni način ponašaju pa tako na temelju njihovih akcija, ponašanja ili verbalnog izražavanja možemo zaključiti o stavovima koje posjeduju, ali i njihovoj prirodi. Ovdje treba uzeti u obzir činjenicu da to ne mora uvijek biti slučaj, budući da postoje situacije u kojima se, zbog utjecaja određenih okolnosti, osoba ne ponaša sukladno stavovima koje ima. No, pretpostavka o povezanosti ponašanja i stavova temelj je za brojna istraživanja provedena na ovu temu.

Osim odgoja i stvaranja stavova u djetinjstvu, na njihovo formiranje utječe iskustvo tijekom cijelog života (Petković i Magdalenić, 1977), svakodnevna interakcija s ljudima i situacijama s kojima su se susreli. Autori navode da, osim iskustva, na formiranje stavova utječe i društvo, okolina, ali i osobine ličnosti pojedinaca. Tako govore o zadovoljavanju potreba kao jednoj od mogućnosti, budući da pojedinac može stvoriti pozitivne stavove prema podražajima koji doprinose zadovoljavanju njegovih potreba, a negativne prema onima koji ga u tome koče. Osim toga, autori navode da na formiranje stavova mogu utjecati i informacije koje pojedinac posjeduje, koje dobiva od drugih ljudi, društvenih skupina, putem medija ili na bilo koji drugi za njega relevantan način. Tako pojedinac može izgraditi stav o nekim prostorno i/ili vremenski dalekim objektima na temelju informacija kojima je izložen, ali činjenica je da one ne moraju nužno biti točne. Nadalje, temelj stavova mogu biti i vrijednosti koje pojedinac posjeduje. Ovisno o vrijednostima koje ima i dijeli s pripadnicima svoje skupine, prema zajedničkim vrijednostima definira pozitivan stav prema drugim članovima i njima se priklanja. Nastavno na to, na izgradnju stava utječu i grupne norme skupine kojoj pripada. Kada se pojedinac osjeća dijelom grupe i s njom se identificira, prihvaća zajedničke vrijednosti i formira stav sukladan s ostalim članovima. Također, Petković i Magdalenić (1977) ovdje navode kako stavovi koje pojedinac formira na temelju pripadnosti grupe postaju njegovim dijelom te utječu na daljnje formiranje novih stavova, što predstavlja kružni proces i doprinosi validnosti činjenice da stavovi imaju tendenciju samoodržavanja.

Osim toga, Wilson (1973; prema Bushway, 2003) u svojoj teoriji straha od neizvjesnosti navodi kako se stavovi usvajaju na četiri načina: kroz osobine temperamenta koje su naslijeđene, učenjem, kognitivnim raščlanjivanjem i nesvjesnim dinamičkim procesima, u koje uključuje obrambene mehanizme. Za razliku od navedenih, Mejovšek (2002) definira da se stavovi izgrađuju kroz proces socijalizacije, pri čemu temeljnu ulogu ima utjecaj grupe kojoj pojedinac pripada, a posebno jak utjecaj imaju primarne grupe kao što je npr. obitelj. Dijete kroz odgoj usvaja stavove svojih roditelja zato što je njima od

početka izloženo. Nadalje, socijalni psiholozi također drže da se stavovi izgrađuju na temelju tri čimbenika: emocionalnih, spoznajnih i ponašajnih (Aronson i sur., 2005).

Svi navedeni faktori koji mogu utjecati na izgradnju stavova dijeluju istovremeno i u međusobnoj su interakciji, utječu na formiranje, ali i održavanje postojećih stavova pojedinca prema objektima stava. No, ovo nije definitivno pravilo koje određuje svaku situaciju, postoje mogućnosti da određeni pojedinci u određenim trenucima i pod određenim okolnostima stavove ne formiraju, ili izgrađuju drugačije. Petković i Magdalenić (1977) ovu činjenicu potkrijepljuju viđenjem da, kada govorimo o osobinama ličnosti kao čimbenicima u izgradnji stavova, postoje situacije u kojima pojedinac ne reagira sukladno stavovima koje ima, ali one kada prihvaća neke stavove koje se ne slažu s njegovima osobinama ličnosti. Tako se može dogoditi da pojedinac, pod utjecajem skupine kojoj pripada, preuzme jednake stavove, iako se možda s njima ne slaže u potpunosti, ali takvo reagiranje i njihovo usvajanje pomaže pri njegovoj integraciji u društvo.

6.5.2. Međudnos stavova i ponašanja

Većina autora navodi kako je jedna od komponenti stavova i ponašajna razina, što znači da stavovi direktno utječu na način na koji će se ljudi, na temelju njih, odnositi prema objektu stava. Mejovšek (2000) u svom radu konstatira da stavovi ne vode direktno do ponašanja, nego prvenstveno do namjere koja potom definira akciju/reakciju na objekt stava. Baš zbog namjere postoji mogućnost da stavovi neće dovesti do određenog ponašanja povezanih s njima. No, većina autora slaže se sa činjenicom da postoji značajna povezanost stavova i ponašanja te se tako ponašanja, ovisno o uvjetima i osobinama ličnosti pojedinca, mogu i predvidjeti. Ovdje treba uzeti u obzir mnoge faktore, kao što su situacija, namjere, osobine pojedinca i njegovo razmišljanje o mogućim posljedicama. Na temu povezanosti stavova i ponašanja provedeno je mnogo istraživanja, a često su proučavani uvjeti pod kojima su stavovi bolji ili lošiji prediktori ponašanja i procesi koji su u osnovi veze između stava i ponašanja. Jedno od takvih istraživanja proveo je LaPierre (1934, prema Aronson i sur., 2005), a kao zaključak je naveo da stavovi omogućavaju predviđanje ponašanja, ali samo u određenim uvjetima. Također, bitno je na koji su način ti uvjeti mjereni i je li priroda ponašanja spontana ili namjerna. Osim toga, LaPierre (1934, prema Aronson i sur., 2005) navodi da stav nije povezan samo s jednim oblikom ponašanja, nego sa sklonošću određenom obliku ponašanja prema objektu stava. Na

temelju istraživanja nađeno je da su stavovi stečeni direktnim putem bolji prediktori određenog ponašanja. Osim toga, kada govorimo o tendenciji održavanja stavova, oni su povezani i s prijašnjim ponašanjima prema objektu stava. Nastavno na to, direktno stečeni stavovi su i lakše pobudljivi, što se objašnjava činjenicom da osoba brže reagira kada je pitana da izrazi svoj stav, a ova vrsta stavova također se i teže mijenja.

Prema svemu navedenom, zaključujemo da stavovi mogu predvidjeti ponašanje, ali u određenim uvjetima u kojima postoji specifičnost stava, visoka pobudljivost stava i ovisno o vrsti ponašanja; je li ono namjerno ili spontano (Aronson i sur., 2005).

6.5.3. Promjena stavova

Kao što je već ranije navedeno, ovisno o vrsti i njihovoj ukorijenjenosti, stavovi se mogu mijenjati. Iako u definiciji stavova stoji da su oni trajne spremnosti na reagiranje, unatoč tome oni jesu promijenjivi. Petković i Magdalenić (1977) navode uvjete i čimbenike koji mogu olakšati, ali i otežati promjenu stava, a to su: funkcionalni karakter stava, njegove opće karakteristike, osobine ličnosti pojedinca i grupe kojoj pojedinac pripada. Ovi uvjeti povezani su sa čimbenicima izgradnje stavova i zajedno predstavljaju povezan proces. Prvi čimbenik, funkcionalni karakter stava, odnosi se na zadovoljenje potreba – stav je trajan dok god postoji potreba kojoj služi, a oni stavovi koji služe zadovoljenju većeg broja potreba trajniji su i teže se mijenjaju. Drugi čimbenik, opće karakteristike stava, povezan je s otpornošću na promjene – složenije stavove koji se sastoje od nekoliko elemenata teže je mijenjati. Što se tiče osobina ličnosti kao čimbenika u promjeni stava, navodi se inteligencija kao dobar prediktor mijenjanja stavova – u slučaju nametanja nekog novog stava osoba više inteligencije teže će promijeniti svoje stavove, ali i lakše promijeniti svoje stavove ukoliko joj se jasno i logično daje do znanja da se oni temelje na pogrešnim uvjerenjima. Osim inteligencije, povodljivost pojedinca osobina je koja može predvidjeti mogućnost promjene stavova – povodljivi pojedinci brže mijenjaju svoje stavove pod utjecajem novih informacija, a ukoliko ih se obaspe s mnogo informacija, oni postanu nesigurni te njihovi stavovi postaju slabiji. Zadnji čimbenik koji Petković i Magdalenić (1977) navode je utjecaj društvenih grupa; u slučaju postojanja stabilnih grupnih stavova pojedincu ih je teže promijeniti; ukoliko mu je stalo do pripadanja određenoj društvenoj grupi i internalizirao je stavove koje dijeli s grupom, promjena će biti uvelike otežana (Petković i Magdalenić, 1977). Ovdje je bitno naglasiti da pritisak grupe uvelike utječe na stabilnost i održavanje stavova, pogotovo ako se radi

o nekom formalnom pritisku u obliku zakona ili smjernica koje određuju ponašanje pojedinca sukladno grupi kojoj pripada i koju predstavlja.

Osim navedenih čimbenika, na promjenu stavova mogu utjecati i nove informacije koje pojedinac dobiva iz okoline, ali i one ovise o situaciji u kojoj se dobivaju, o izvoru, obliku i sadržaju (Petković i Magdalenić, 1977). Bitno je prima li pojedinac novu informaciju samostalno ili u grupi kojoj pripada; ukoliko se to događa u grupi, pojedinac je sklon prikloniti se onome što većina prihvaća. Za izvor novih informacija ključan je odnos pojedinca prema njemu, ukoliko pojedinac ima povjerenje u njega, veća je vjerojatnost da će nove informacije prigrliti. Osim toga, bitan je i način na koji su informacije prenesene – one prenesene neposrednim kontaktom imaju veći utjecaj na potencijalnu promjenu stava. Što se tiče oblika i sadržaja novih informacija jednostavne informacije lakše se prihvaćaju i bolje djeluju kod manje obrazovanih ljudi, dok složenije i potpune bolje utječu na promjenu stavova kod visoko obrazovanih pojedinaca. Reich i Adcock (1978; prema Mejovšek, 2002) također dijele ovo mišljenje te navode kako je u procesu mijenjanja stavova važno koji je izvor informacije i njegova obilježja – pouzdanost, iskrenost, stručnost, validnost, kakva je informacija – točna, logična, uvjerljiva, iskrena te kakav je primatelj informacije – uključuje njegova sociološka i psihološka obilježja, motivaciju i pritisak pripadajuće grupe.

6.5.4. Otpornost na promjenu stava

Mijenjanje stavova događa se pod određenim uvjetima, a ljudi često pružaju otpor. Mejovšek (2002) u svom radu navodi nekoliko razloga zbog kojih do toga dolazi. Prvi je taj da su stavovi koje pojedinac ima međusobno povezani u jedan veliki sustav kod kojeg dolazi do promjena kada se promijeni makar i jedan stav unutar njega, što utječe na ostale stavove i može dovesti do promjene u ostalim stavovima unutar sustava. Drugi razlog je utjecaj grupe na stavove članova – kada pojedinac promijeni svoj stav, to donosi promjene u njenom funkcioniranju i može dovesti i do isključivanja pojedinca iz grupe zbog neusklađenosti s drugim članovima. Kada se to dogodi, često dolazi do priključivanja drugim grupama, što onda opet ima utjecaj na mijenjanje stavova pojedinca sukladno stavovima nove grupe. Treći razlog je činjenica da stavovi preuzimaju snagu navika pa ih je zbog toga otežano mijenjati. Autor navodi i javno zastupanje stavova kao razlog otežavanja promjene, budući da ono pruža veću čvrstoću i otpornost stava – pojedinac ne želi promijeniti javno iznesene stavove jer bi to dovelo u pitanje njegov integritet.

Nadalje, još jedan razlog je selektivnost percepcije koja objašnjava kako pojedinci izbjegavaju informacije suprotne postojećem stavu jer tako svoj stav ne dovode u pitanje i dodatno ga učvršćuju. Također, pojedinci mogu izbjegavati situacije i ljude koji mogu dovesti u pitanje njihov stav. Još jedan razlog je mentalna inertnost, koja obilježava nezainteresiranost pojedinca i izbjegavanje diskusija tijekom kojih može doći do ugrožavanja postojećih stavova i njihove potencijalne promjene. Autor navodi iracionalnu otpornost kao još jedan razlog, a ona se odnosi na situacije u kojima su pojedinci svjesni da nisu u pravu, ali svoj stav ne žele promijeniti iz određenih osobnih razloga. Nastavno na sve navedeno, autor navodi da određeni stavovi pokazuju veću otpornost promjeni, a u njih uključuje vrlo intenzivne stavove, stavove u funkciji obrane ličnosti i stavove koji se temelje na navikama (Mejovšek, 2002). Aronson i sur. (2005) navode da se otpornost promjeni stava može objasniti postupkom učvršćavanja stavova, kojeg McGuire (1964, prema Aronson i sur., 2005) naziva inokulacijom. Ovaj proces označava stvaranje svojevrsnog „imuniteta” na pokušaje promjene stavova kroz postupno izlaganje manjim suprotnim argumentima, što znači da stavovi pojedinca postaju čvršći ukoliko su blago napadnuti – ovaj proces uspoređuje s medicinskim procesom cijepljenja, pri kojem pojedinac stvara i jača otpornost na uzročnike bolesti koji su uneseni u njegov organizam cijepljenjem. Također, autori navode da je najlakši i efektivan način za poticanje promjene nečijeg stava emocionalni utjecaj te su zato mnogi napadi na postojeće stavove prvenstveno usmjereni na emocije. Primjer koji to najbliže opisuje je pritisak vršnjaka i pod njegovim utjecajem mijenjanje stavova i ponašanja mladih.

6.5.5. Stavovi opće populacije prema zatvorenici

Kao logični slijed nakon činjeničnog pregleda, bitno je sagledati i istraživanja provedena na ovu temu. Kada govorimo u kontekstu Republike Hrvatske, istraživanja ovih tema pojavila su se dosta kasno pa je tako prvo istraživanje provedeno tek 1998. godine. Buđanovac i Mikšaj-Todorović (2000) prvi su se upustili u istraživanja ovih tema, a provodili su projekt pod nazivom “Stavovi javnosti prema osuđenici i njihovoj rehabilitaciji” zajedno sa Zoranom Kandučem, koji je istraživanje provodio na slovenskom uzorku. Buđanovac i Mikšaj-Todorović (2000) kao povod za istraživanje navode promjene u Kaznenom zakonu koje su se odnosile na uspostavljanje novih sankcija i alternativa zatvaranju, koje, da bi se uspješno provodile, ovise o potpori zajednice. Iz tog razloga bilo je bitno ispitati stavove javnosti prema zatvorenici i

moćnosti njihove rehabilitacije. Istraživanje se provodilo tijekom jedne godine na hrvatskom uzorku od 2133 ispitanika i slovenskom od 709 ispitanika. Cilj istraživanja bio je stjecanje uvida u prirodu stavova prema zatvorenicima i njihovoj rehabilitaciji, a koristio se modificiran upitnik temeljen na skali stavova. Faktorskom analizom dobivena su dva temeljna stava – povjerenje prema osuđenima i osobni kontakti s osuđenima. U rezultatima je prikazano nekoliko zaključaka: više od 50% ispitanika iz oba uzorka ima pozitivne stavove prema bivšim osuđenima i njihovoj rehabilitaciji, što olakšava mogućnosti primjene alternativnih sankcija unutar zajednice. Ispitanici većinski smatraju da kažnjavanje ne bi trebalo ukinuti, ali da je smrtna kazna nepotrebna. Dobiveni rezultati mogu se povezati s činjenicama da 50% ispitanika poznaje barem jednu žrtvu nekog zločina, dok čak 60% njih poznaje nekog osuđenika (Buđanovac i Mikšaj-Todorović, 2002). Iako su dobiveni rezultati generalno pozitivni, neizbježna je činjenica da mnogo zatvorenika i dalje doživljava stigmatizaciju. Lotar, Kamenov i Lebedina Manzoni (2010) tvrde da javnost ima najčešće negativne stavove prema navedenoj skupini, a često se karakteriziraju kao manje vrijedni članovi društva, što zbog činjenice da su služili ili služe kaznu zatvaranja, što zbog drugih marginalizirajućih obilježja. Stigmatizacija navedene skupine ozbiljan je problem koji može dovesti do recidivizma. Lotar i sur. (2010) navode da stigmatizacija koju doživljavaju nije karakteristična za osobu koja ju doživljava, već određuje društveni kontekst u kojem su neke karakteristike definirane kao abnormalne. Baš iz ovih razloga potrebno je istražiti stavove javnosti, budući da oni mogu dovesti do stigmatizacije. Lotar i sur. (2008) proveli su istraživanje na temu spolnih razlika u stigmatizaciji počinitelja kaznenih djela, u kojem su proučavali stavove muškaraca i žena prema muškim i ženskim počiniteljima. Uzorak je uključivao 387 odraslih ispitanika u dobi između 18 i 83 godina, a rezultati su pokazali da opća javnost ima pozitivniji stav prema počiniteljicama nego počiniteljima kaznenog djela te da muški ispitanici imaju pozitivnije stavove prema počiniteljima bez obzira na njihov spol (Lotar i sur., 2010).

Sagledamo li istraživanja u regiji, u Sloveniji su se istraživanja počela provoditi ranije nego u Hrvatskoj. U istraživanju Vodopivec i sur. iz 2000. godine, analizom stavova javnosti između 1968. i 1990. godine nađeno je da su stavovi kroz vrijeme postali rigidniji (Vodopivec i sur., 2000; prema Buđanovac i sur., 2002). Iz istraživanja Petrovec i sur. (1998; prema Buđanovac i sur., 2002) koje je povedeno na populaciji sudaca i zaposlenika penalnih ustanova, dobiveno je da 59% njih podupire usmjerenje prema tremanu.

Kada se dotaknemo globalne razine, brojna istraživanja provedena su na ovu temu. Cullen i sur. (1990; prema Buđanovac i sur., 2002) proveli su istraživanje stupnja prihvaćanja rehabilitacije kao svrhe kažnjavanja, a zaključili su da javnost većinski prihvaća provođenje rehabilitacijskih postupaka kroz unaprijed strukturirane programe. Church, Baldwin, Brannen i Clements (2009) ispitivali su stavove 125 studenata socijalnog rada prema općoj populaciji zatvorenika i mentalno bolesnih zatvorenika te povezanost stavova s razinom edukacije. Zaključeno je da postoji razlika u stavovima kada se govori o razini studija; studenti prve godine preddiplomskog studija pokazali su pozitivnije stavove prema zatvorenicima koji nisu mentalno bolesni, a studenti druge godine pokazali su pozitivnije stavove prema mentalno bolesnim zatvorenicima. Studenti diplomskog studija pokazali su pozitivnije stavove prema objema skupinama zatvorenika u odnosu na studente preddiplomske razine studija. Kao bitna činjenica navedeno je da je 65% ispitanika imalo rođaka koji je bio uhićen, što može objasniti pozitivan stav prema zatvorenicima općenito (Church i sur., 2009).

Boag i Wilson (2013) proveli su kvalitativno istraživanje na uzorku studenata pri čemu su ispitivali njihove stavove prema zatvorenicima nakon posjeta penalnoj ustanovi i doticaja sa zatvorenicima. Tematskom analizom refleksije nakon posjete dobiveni su faktori empatija i predrasude, a nađeno je da je kontakt sa zatvorenicima imao pozitivan učinak na razinu tolerancije i empatije prema populaciji zatvorenika. Vrijedno istraživanje na području SAD-a proveo je Chang (2003, prema Church i sur., 2009), u kojemu je ispitivao stavove studenata prema zatvorenicima na temelju rase. Rezultati su pokazali da Afroamerikanci, za razliku od pripadnika ostalih rasa, pokazuju pozitivnije stavove prema zatvorenicima, iskazuju negativan stav prema smrtnog kazni te drže da bi se više napora trebalo uložiti u rad na pravima zatvorenika. Church i sur. (2009) u svom radu navode kako javnost SAD-a većinski dijeli negativne stavove prema zatvorenicima i ljudima koji imaju kriminalnu povijest. Još jedno istraživanje koje uključuje populaciju studenata provedeno je u Norveškoj, a proveli su ga Kjelsberg, Skoglund i Rustad (2007); proučavali su stavove prema zatvorenicima, kažnjavanju i kriminalitetu na populaciji samih zatvorenika, zaposlenika u zatvorima i studenata. Istraživanje je provedeno u četiri norveška zatvora, a rezultati su pokazali da najpozitivnije stavove imaju sami zatvorenici; iskazuju pozitivne stavove prema sebi i drugim zatvorenicima, ali negativnije stavove prema recidivistima. Budući da su zaposlenici penalnih ustanova u svakodnevnom kontaktu sa zatvorenicima, autori su smatrali da je bitno ispitati i njihove stavove, a u

istraživanju je utvrđeno da se stavovi zaposlenika razlikuju ovisno o poslu koji obavljaju – pravosudni policajci iskazuju negativnije stavove od zaposlenika odjela tremana, no nađena je i razlika s obzirom na mjesto zaposlenja; zaposlenici iskazuju pozitivnije stavove prema ženskim u odnosu na muške zatvore. Treća skupina ispitanika obuhvatila je studente, koji pokazuju pozitivne stavove prema zatvorenicima, ali njihovi stavovi variraju ovisno o fakultetu. Tako studenti sestrinstva iskazuju pozitivnije stavove od studenata poslovnog menadžmenta (Kjelsberg, Skoglund i Rustad, 2007). Iz ovog slijedi logično pitanje: postoji li povezanost spola i stava prema zatvorenicima. Murphy i Brown (2000) istraživali su razliku između stavova zaposlenika tradicionalno “muških profesija (kao što je npr. građevinski inženjer), “ženskih” (gore navedeno sestrinstvo) i neutralno usmjerenih profesija (npr. radiolog) prema zatvorenicima. Rezultati ukazuju na to da ne postoji statistički značajna razlika između spola i zanimanja pa se na temelju toga može zaključiti kako se stavovi prema zatvorenicima ne razlikuju s obzirom na spol ispitanika (Murphy i Brown, 2000).

Osim spola, za ovu temu potencijalno bitna značajka je religijska pripadnost. Chui i Cheng (2013), u nedostatku takvih istraživanja na svom području, proveli su istraživanje na ovu temu, a ispitivali su uzorak studenata pripadnika budističke, kršćanske vjeroispovijesti i studenata nereligijskih skupina. Dobiveni rezultati pokazuju da budisti i kršćani pokazuju pozitivnije stavove prema zatvorenicima od nereligijskih studenata, pokazuju više razine empatije, interakciju s njima percipiraju kao pozitivnu te smatraju da su zatvorenici „normalni ljudi”.

Izazito je bitno steći uvid u stavove javnosti prema zatvorenicima kako bi se moglo raditi na modifikaciji rehabilitacijskih i posttretmanskih programa i pospješiti njihovu resocijalizaciju.

6.5.6. Stavovi opće populacije prema zatvorenicima nakon izlaska iz penalne ustanove

Za potrebe ovog rada smatramo da je izrazito bitno ponuditi pregled istraživanja na temu stavova javnosti prema bivšim zatvorenicima, budući da su stavovi javnosti temelj uspješne resocijalizacije zatvorenika te mogu odrediti budućnost povratnika na slobodu. Jedno vrijedno istraživanje na području Republike Hrvatske provedeno je 2013. godine na području Koprivničko-križevake županije, konstruirano je u svrhu diplomskog rada, a bavilo se stavovima poslodavaca prema bivšim zatvorenicima (Sobota, 2013). Ispitana

populacija uključivala je 100 poslodavaca u dobi između 23 i 64 godine, a ustanovljeno je da poslodavci uglavnom imaju pozitivan stav prema zatvorenicima te razumiju svoju ulogu u njihovoj reintegraciji. Što se tiče spola, nije nađena statistički značajna razlika u stavovima s obzirom na spol poslodavca. Kada govorimo o prirodi kaznenih djela, poslodavci najmanje nagnju zapošljavanju počinitelja teških kaznenih djela, a najviše počiniteljima kaznenih djela u prometu (Sobota, 2013).

Katalenec (2016) provela je istraživanje na temu stavova prema bivšim zatvorenicima, isto u svrhu diplomskog rada. Studija je obuhvatila 654 studenata Sveučilišta u Zagrebu, a rezultati su pokazali da su stavovi studenata pozitivni. Utvrđene su statistički značajne razlike između spolova, pri čemu su muški ispitanici iskazali pozitivnije stavove od ženskih. Također, analiza prema području studiranja otkrila je da studenti humanističkog i društvenog područja iskazuju pozitivnije stavove. Nadalje, rezultati su ukazali na to da se stavovi studenata razlikuju ovisno o njihovom iskustvu kontakta s bivšim zatvorenicima – oni koji su imali takvo iskustvo pokazali su pozitivnije stavove prema njima (Katalenac, 2016).

Kada se govori o globalnim istraživanjima, važno je spomenuti istraživanje Hirschfielda i Piquera (2010) koje je provedeno u četiri savezne države SAD-a na velikom uzorku (2282 ispitanika maturanata srednje škole). Ispitivan je stav prema bivšim zatvorenicima, policiji, pravosudnom sustavu, strah od kriminalne viktimizacije, demografski čimbenici i društvene vrijednosti. Rezultati ukazuju na to da razina povjerenja u sudove i njihove odluke u velikoj mjeri utječe na stavove ispitanika; ukoliko ispitanici vjeruju da su sudovi pravedni dijele i negativnije stavove prema bivšim zatvorenicima. Osim toga, nađeno je da ispitanici koji stanuju u južnim krajevima i više su konzervativni imaju negativnije stavove prema bivšim zatvorenicima. S druge strane, Afroamerikanci, Hispanoamerikanci te stanovnici urbanih područja dijele pozitivnije stavove prema navedenoj skupini (Hirschfield i Piquero, 2010). Još jedan značajan autor koje se bavio istraživanjem ove teme je Alejandro Rubio Arnal. Arnal (2014) u svom radu navodi kako postoji mali broj istraživanja na ovu temu te je zato istraživao stavove i mogućnost njihovog mijenjanja kod religioznih ljudi. Uzorak je uključivao 21 ispitanika, a koristio je kombiniranu metodu kvantitativnog i kvalitativnog istraživanja. Istraživanje se sastojalo od nekoliko dijelova; ispitanici su prvo ispunjavali upitnik koji je mjerio stavove prema bivšim zatvorenicima, a nakon gledanja dokumentarnog filma o probacijskom službeniku bivšem zatvoreniku, ponuđena im je mogućnost ispunjavanja istog upitnika.

Poslije su sudjelovali u fokus grupi, nakon koje im je opet pružena ista mogućnost. Utvrđeno je da je 47% ispitanika nakon navedenih faza istraživanja promijenilo svoje stavove u pozitivnije, a sveukupno 66% ispitanika promijenilo je mišljenje o problemima s kojima se zatvorenici susreću po izlasku iz penalne ustanove, zaključili su da je priroda i broj njihovih problema puno ozbiljnija nego što su to inicijalno mislili. Osim toga, nađeno je da je jedan od najznačajnijih prediktora promjene stavova empatija (Arnal, 2014). Budući da je navedeno istraživanje provedeno na relativno malom uzorku, rezultati se ne mogu generalizirati, no mogu poslužiti kao indikator za daljnja istraživanja ove problematike.

6.6. Uloga zajednice u suzbijanju kriminaliteta i sprječavanju povrata

Šira javnost i zajednice igraju ključnu ulogu u uspješnoj resocijalizaciji bivših zatvorenika. Međutim, potrebne su specifične strategije kako bi se mobilizirao i održao interes i angažman zajednice u programima pomoći i nadzora. Prema istraživanjima (Griffiths, 2004) nađeno je da postoji tendencija zajednice da se previše oslanja na pravosudni sustav za pružanje nadzora te da se ljudi često pitaju iz kojeg razloga bi i oni trebali odrađivati „svoj dio“ u rehabilitaciji zatvorenika.

Trenutno postoje brojne inicijative koje se temelje na zajednici i koje za cilj imaju smanjenje kriminaliteta, kao i razvoj kapaciteta zajednice za rješavanje problema kriminala i društvenih anomalija te pružanje pomoći u rehabilitaciji i resocijalizaciji počinitelja (Griffiths, Dandurand, Murdoch, 2007). Kao primjer dobre prakse autori navode jednu od najopsežnijih inicijativa koja je implementirana u kanadskoj British Columbiji 2006. godine. Ova strategija smanjenja kriminala replicira se u nizu drugih zajednica, osobito na području Kanade. Jedna od karakterističnih značajki strategije je uključivanje širokog spektra sudionika i višedimenzionalni pristup kriminalu i počiniteljima, a u specifičnim smjernicama sektora koji se tiče resocijalizacije navode da rehabilitacija i resocijalizacija počinitelja uključuje prošireno djelovanje kroz uključivanje privatnog sektora, akreditaciju tzv. kuća za oporavak, osnivanje zaklade za marginalizirane skupine i organizaciju njihovog stanovanja, obrazovanja i osposobljavanja za posao, a osim toga i timove za podršku zajednici.

U mnogim slučajevima zajednice su shvatile da se isključivo zatvaranjem i ignoriranjem počinitelja povećava rizik od ponovnog počinjenja kaznenih djela. Kada se uzme u obzir činjenica da će gotovo svi počinitelji biti prije ili kasnije pušteni nazad u zajednicu, među

vođama zajednica i političarima naglasak je stavljen na usmjeravanje na puštanje na slobodu i resocijalizaciju počinitelja unutar zajednice.

6.6.1. Temelji kvalitetnih programa u zajednici – smjernice za poboljšanje prakse

U izvješću o društvenoj reintegraciji i prevenciji kriminaliteta koju su Griffiths, Dandurand i Murdoch (2007) sastavili za Kanadu, naglasili su kako je pri osmišljavanju i provođenju intervencija prema počiniteljima kaznenih djela koji su sada na slobodi, važno ne izgubiti iz vida nekoliko činjenica i smjernica: 1) bivši zatvorenici suočavaju se s nizom izazova koji mogu olakšati ili poticati na ponovno počinjenje djela, 2) mnogi bivši zatvorenici imaju različite potrebe koje treba adresirati na sveobuhvatan način, uključujući određene potrebne vještine, probleme s ovisnošću te nedostatak obiteljske i podrške zajednice, 3) izuzetno je bitno da institucionalne i tretmanske službe razviju suradnička partnerstva s organizacijama u zajednici i nevladinim organizacijama kako bi se razvile sveobuhvatne i cjelovite intervencije koje mobiliziraju sve raspoložive resurse za pomoć i, kada je potrebno, nadzor poznatih počinitelja. 4) Prioriteti prevencije kriminala u svakoj zajednici mogu varirati, kao i prioriteti za intervencije. S obzirom na to, često je potrebno adresirati specifične i možda jedinstvene potrebe vidljivih i kulturno manjinskih počinitelja (Griffiths, Dandurand, Murdoch, 2007). Ove smjernice sveobuhvatne su i predstavljaju dobar temelj za formiranje i provođenje intervencija te se mogu koristiti kao smjernice za poboljšanje prakse.

7. Zaključak

Stigmatizacija bivših zatvorenika ima velik utjecaj na sve aspekte njihovog života i često je povezana s drugim izazovima i poteškoćama s kojima se suočavaju neposredno nakon izlaska iz zatvora. Kako bi im se pomoglo pri prelasku na život na slobodi, penalne ustanove provode različite programe tretmana i pripreme za otpust. Hrvatski zatvorski sustav pruža niz specijaliziranih programa koji se fokusiraju na podršku zatvorenicima u područjima u kojim im je pomoć potrebna.

Neuspješno reintegriranje zatvorenika u društvo nosi značajne troškove za društvo, kako financijske, tako i u smislu javne sigurnosti. Troškovi provođenja programa trebaju se procijeniti u usporedbi s koristima izbjegavanja tih značajnih budućih socijalnih i financijskih troškova. Imajući u vidu navedene troškove vezane uz kriminal, njegovo suzbijanje i sprječavanje, provedba učinkovitog programa rehabilitacije potencijalno bi mogla rezultirati značajnim financijskim uštedama. No, što je još važnije, takav bi program mogao spasiti mnoge živote te smanjiti ili čak eliminirati nepotrebnu patnju mnogih ljudi (Slukan, 2017).

Potrebno je provesti dodatne longitudinalne studije koje se fokusiraju na utjecaj društva i stigmatizacije od strane društva na resocijalizaciju zatvorenika, jer je broj takvih studija, čak i na globalnoj razini, ograničen. Takva istraživanja mogu pružiti izravne podatke koji mogu biti od koristi pri razvoju i implementaciji adekvatnih tretmanskih programa. Kako bi tretman bio uspješan, nužno je da odgovara specifičnim potrebama skupine kojoj je namijenjen. Osim toga, bilo bi vrijedno provesti polustrukturirane dubinske intervjue ili fokus grupe s većim brojem sudionika. Podaci dobiveni iz tih intervjua omogućavaju nam da dobijemo uvid u perspektivu samih zatvorenika i pružaju dobro objašnjenje kako oni procjenjuju sami sebe i svoje iskustvo.

Buduće intervencije koje imaju za cilj olakšati resocijalizaciju počinitelja i smanjiti ponovna počinjenja kaznenih djela poboljšanjem uvjeta i senzibiliziranjem društva trebale bi uključivati i evaluacijski element, kako bi se počelo rješavati problem nedostatka empirijskih istraživanja u kontekstu ove teme i time pružiti stručnjacima u praksi vrijedne informacije koje mogu koristiti u dizajniranju i provedbi programa.

8. Literatura

1. Allport, G. W. (1979). *The Nature of Prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
2. Anazodo, K., Ricciardelli, R., Chan, C. (2019). Employment after incarceration: managing a socially stigmatized identity. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, 38 (5), 564-582.
3. Arboleda – Flórez, J. (2003). Considerations on the Stigma of Mental Illness. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 48(10), 645-650.
4. Arnal, A. R. (2014). *Changing attitudes: A research on attitudes of religious groups towards former prisoners reentry*. Doktorska disertacija. Glasgow: University of Glasgow.
5. Aronson, E., Wilson, T. D., Akert, R. M., Franc, R., Kamenov, Ž., Šakić, M. i Šakić, V. (2005). *Socijalna psihologija*. Mate.
6. Banks, M. (2005) Spaces of (in)security: Media and fear of crime in a local context. *Crime, Media, Culture*, 1(2), 169-87.
7. Boag, E.,M., Wilson, D. (2013). Does engaging with serious offenders change students' attitude and empathy toward offenders? A thematic analysis, *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 24(6), 699-712.
8. Brkić, G., Maloić, S. (2019). Razvoj suradnje probacijskog i zatvorskog sustava – idemo li u dobrom smjeru? *Kriminologija i socijalna integracija*, 27(1), 100-119.
9. Buđanovac, A., Mikšaj-Todorović, Lj. (2002): Stavovi prema osuđenima i njihovoj rehabilitaciji na slovenskom i hrvatskom uzorku ispitanika. *Kriminologija i socijalna integracija*, 10 (2), 153-160.
10. Buunk, B. P., & Schaufeli, W. B. (1999). Reciprocity in Interpersonal Relationships: An evolutionary perspective on its importance for health and well-being. In W. Stroebe, & M. Hewstone (Eds.), *European Review of Social Psychology*, 10, 260–291.
11. Bushway, S. (2003): *Employment Dimensions of Reentry: Understanding the Nexus between Prisoner Reentry and Work*. *Reentry and prison Work Programs*. New York, NY: New York University Law School.
12. Chui, W. H., Cheng, K. K.Y. (2013): The Mark of an Ex- Prisoner: Perceived Discrimination and Self- Stigma of Young Men after Prison in Hong Kong. *Deviant Behaviour*, 34, 671-684.

13. Church, W. T., Baldwin, J., Brannen, D. N., Clements, C. B. (2009). An Exploratory Study of Social Work Students' Attitudes toward Mentally Ill Offenders. *Best Practices in Mental Health*, 5 (2), 29-39.
14. Corrigan, P. W., Larson, J. E. i Rüsçh, N. (2009). Self-stigma and the "why try" effect: impact on life goals and evidence-based practices. *World Psychiatry*, 8(2), 75-81.
15. Dmejhal, S. (2021). *Mentalno zdravlje zatvorenika*. Diplomski rad. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
16. Fiske, S. T. (1998). Stereotyping, prejudice, and discrimination. *The handbook of social psychology*, 2, 357-411.
17. Furlan i sur. (2005). Psihologijski rječnik. Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Jastrebarsko: Naklada Slap.
18. Goffman, E. (1974). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Penguin books.
19. Griffiths, C.T., Dandurand, Y., Murdoch, D. (2007). *The Social Reintegration of Offenders and Crime Prevention*. The International Centre for Criminal Law Reform and Criminal Justice Policy (ICCLR).
20. Hall, W. J., Chapman, M. V., Lee, K. M., Merino, Y. M., Thomas, T.W., Payne, B.K., Eng, E., Day, S. H., Coyne-Beasley, T. (2015). Implicit Racial/Ethnic Bias Among Health Care Professionals and Its Influence on Health Care Outcomes: A Systematic Rerview. *AM J Public Health*, 105(12), 60-76.
21. Heatherton, T. F. (Ed.). (2003). *The social psychology of stigma*. Guilford Press.
22. Hirschfield, P.J., Piquero, A.R. (2010). Normalization and Legitimation: Modeling Stigmatizing Attitudes Toward Ex-Offenders. *Criminology*, 48 (1), 27-56.
23. Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2021. godinu. (2022). Vlada Republike Hrvatske.
24. Jokić-Begić, N., Kamenov, Ž. i Lauri Korajlija, A. (2005). Kvalitativno i kvantitativno ispitivanje sadržaja stigme prema psihičkim bolesnicima. *Socijalna psihijatrija*, 33(1), 10-19.
25. Kazneni zakon. Narodne novine, 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22.

26. Kjelsberg, E., Skoglund, T.H., Rustad, A. B. (2007). Attitudes towards prisoners, as reported by prison inmates, prison employees and college students. *BMC Public Health*, 7 (71).
27. Lončar, P. (2016). *Priprema za izlazak na slobodu i poslijepenalni prihvat zatvorenika*. Diplomski rad. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
28. Lotar, M., Kamenov, Ž., Lebedina Manzoni, M. (2010): Spolne razlike u stigmatizaciji osuđenih počinitelja kaznenih djela. *Kriminologija i socijalna integracija*, 18(2), 31- 43.
29. Maloić, S., Mažar, A., Rajić, S. (2015). Značaj suradnje probacijskog i zatvorskog sustava u prevenciji kriminalnog povrata. *Kriminologija i socijalna integracija*, 23(1), 129-156.
30. Marković, P. (2021). *Osobni stavovi prema osuđenim osobama u Republici Hrvatskoj*. Diplomski rad. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
31. Mataija, A. (2014). *Zapošljavanje zatvorenika i socijalna reintegracija*. Diplomski rad. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
32. Matsumoto, D. (2009). *The Cambridge Dictionary of Psychology*. New York: Cambridge University Press.
33. Mejovšek, M. (2002). *Uvod u penološku psihologiju*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
34. Mihanović, V. (2011). Invaliditet u kontekstu socijalnog modela. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 47(1), 72-86.
35. Milas, G. (2004). *Ličnost i društveni stavovi*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
36. Murphy, E., Brown, J. (2000). Exploring gender role identity, value orientation of occupation and sex of respondent in influencing attitudes toward male and female offenders. *Legal and Criminological Psychology*, 5, 285-290.
37. Petković, S., Magdalenić, I. (1977). *Elementi socijalne psihologije*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
38. Pravilnik o tretmanu zatvorenika. Narodne novine, 123/21.
39. Thompson, J. (2000) Bewilderment: Preparing prisoners for 'real' work in the fictional world of prison. *Community, Work & Family*, 3 (3), 241-259.
40. Shivy, V., Wu, J., Moon, A., Mann, S. (2007). Ex-Offenders Reentering the Workforce. *Journal of Counseling Psychology*, 54 (4), 466-473.
41. Simon F.(1999). *Prisoners Work and Vocational Training*. London: Roundtable.

42. Slukan, T. (2017). *Primjena kontemplativnih praksi u penalnim ustanovama* Diplomski rad. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
43. Sobota, P. (2013). *Stavovi poslodavaca o zaposlenju osuđenih počinitelja kaznenih djela na području Koprivničko – križevačke županije*. Diplomski rad. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
44. Tripodi, S., Kim, J., Bender, K. (2010). Is Employment Associated with Reduced Recidivism?: The Complex Relationship between Employment and Crime. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 54 (5), 706- 720.
45. Uzelac, S., Žakman Ban, V., Farkaš, R. (2008): Rad zatvorenika u fazi adaptacije na zatvorske uvjete u hrvatskoj kaznionici. *Kriminologija i socijalna integracija*, 16 (1), 79- 109.
46. Vidaković, N. (2021). *Utjecaj elektroničkih medija na društvo*. Diplomski rad. Osijek: Akademija za umjetnost i kulturu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
47. Western, B., Kling, J., Weiman, D. (2001). The Labor Market Consequences of Incarceration. *Crime & Delinquency*, 47 (3), 410-427.
48. Western, B., Braga, A. A, Davis, J., Sirois, C. (2015): Stress and Hardship after Prison. *AJS*, 120 (5), 1512-1547.
49. Zakon o izvršavanju kazne zatvora. Narodne novine, 14/21.
50. Zakon o probaciji. Narodne novine, 99/18.
51. Zakon o socijalnoj skrbi. Narodne novine, 18/22, 46/22, 119/22.
52. Zećirević, E. (2013): Teorije pomaganja u penalnom sustavu. *Andragoški glasnik*, 17 (1), 49-64.
53. Yamaguchi, S., Mino, Y. i Uddin, S. (2011). Strategies and future attempts to reduce stigmatization and increase awareness of mental health problems among young people: a narrative review of educational interventions. *Psychiatry and clinical neurosciences*, 65(5), 405-415.